

АРТЫКУЛЫ

*Макараў Максім (Горуна),
доктарант (асцірант) Універсітetu
імя Мікалая Канеўскага ў Торуне*

МЕЙСКІЯ ЎЛАДЫ ВІЦЕБСКА ДА ЎВЯДЗЕННЯ МАГДЭБУРГСКАГА ПРАВА (канец 15 ст. – 1597 г.)

У 16ст. Віцебск у сваім сацыяльна-палітычным развіцці значна адрозніваўся ад іншых буйных мейскіх паселішчаў Вялікага Княства Літоўскага, большасць якіх атрымала мадэбурскае права ў канцы 14 – першай палове 16 ст Па-першае, у Віцебску на аснове мясцовага земскага права склалася і функцыянувала арыгінальная мадэль мейскага права, альтэрнатыўная магдэбурскай¹. Па-другое, задоўга да ўвядзення нямецкага мейскага права тут існавала ўласная сістэма органаў асобных мейскіх уладаў, аб чым пісалі ў сваіх працах Іван Лаппо, Васіль Дружчыц, Зінові Капыскі². Найбольш удалая спроба вывучэння мейскіх уладаў “дамагдэбурскага” Віцебска была зроблена ў 20-я гг. 20ст. Васілем Дружчыцам, які, аднак, праводзіў даследванні ў маштабах усёй Беларусі і не мог сканцэнтрацца сваю ўвагу выключна на мінулым гэтага места. Паспрабуем разгледзець гісторыю мейскіх уладаў Віцебска ў перыяд да ўвядзення мадэбурскае права больш падрабязна.

Мейскі войт і яго функцыі

Калі ў Полацку – самым значным эканамічным цэнтрам Беларускага Падзвіння – урад войта ўпершыню з’явіўся толькі пасля надання месту мадэбурскае права (1498 г.), у размешчаным каля 100 км далей на ўсход

¹ Макараў М. Віцебскія мейскія права // Гістарычны альманах. Т. 8. 2003. С. 56-64; Makarau M. Witebskie prawo miejskie w XVI wieku // Zapiski historyczne. T. LXVIII. 2003. Z. 1. S. 7-17.

² Лаппо И. К истории сословного строя Великого княжества Литовского. Конные меншины Витебские в XVI ст. // Сборник статей посвященных В.О. Ключевскому. Москва, 1909. С. 272-274; Дружчыц В. Магістрат у беларускіх местах з майдэбorskім правам у XV-XVII стагоддзях. // Запіскі Аддзелу Гуманітарных Навук. Кн. 8. 1929. С. 408-412; Копысский З.Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI-первой половине XVII в. Мин., 1975. С. 91.

Віцебску ён існаваў ужо больш за стагоддзе перад утварэннем тут магдэбургії (1597 г.) і нават храналагічна значна раней чым у Полацку.

Звесткі пра войтаў Віцебска канца 15 – першай паловы 16 ст. вельмі фрагментарныя. Першым, вядомым з гістарычных крыніцаў, віцебскім войтам быў Івашка. Ён узгадваецца ў дакуменце ад 31 сакавіка 1495 г. у сувязі з разглядам Аляксандрам Ягайлівічам судовай справы паміж віцебскімі кожамякамі і мяшчанамі. Справа гэта распачалася яшчэ пры Казіміры Ягайлівічу, калі кожамякі Іван Забейчын, Сямён Цімошкавіч і некаторыя іншыя паскардзіліся гаспадару на мяшчан, якія прымушалі іх удзельнічаць у выкананні камунікацыйных павіннасцяў места (“приискивали къ себе въ подводу”). Вялікі князь даручыў віцебскаму намесніку князю Івану Юр’евічу Заслаўскому на месцы разгледзеца справу і высветліць у войта і старых мяшчан ці выконвалі кожамякі гэтыя павіннасці раней. Войт Івашка і мяшчане паведамілі намесніку і баярам, што раней яны не мелі такіх авбавязкаў. Кожамякі выигралі працэс і атрымалі ад Івана Юр’евіча Заслаўскага “лістъ судовыі”.

Праз некаторы час мяшчане ізноў спрабавалі прымусіць іх удзельнічаць у выкананні падводнай павіннасці і паскардзіліся на кожамякі Аляксандру Ягайлівічу. Вялікі князь запытаў войта Івашка, які на той момант знаходзіўся пры ім, пра іхавязкі. Але войт раптуючы адмовіўся ад таго, што ўдзельнічаў у tym працэсе (“при томъ суду не быль, а ни того светчиль”). Аляксандр ануляваў рагшэнне былога віцебскага наместніка і загадаў кожамякам выконваць падводную павіннасць разам з мяшчанамі. Тады Іван Юр’евіч Заслаўскі напісаў гаспадару, што разглядаў туго справу не адзін, але ў прысутнасці масы сведкаў, і што войт Івашка, без сумнення, удзельнічаў у працэсе. Віцебскія баяры і мяшчане, якія прысутнічалі на tym паседжанні суда, таксама падцвердзілі слова былога намесніка. Пад цяжарам доказаў войт Івашка вымушаны быў прызнаць, што сказаў гаспадару няпраўду. 31 сакавіка 1495 г. вялікі князь канчаткова прызнаў кожамякам праўду і загадаў пакараць войта за “кривое сведецтво”³. Магчыма, Івашка быў назбаўлены пасады віцебскага войта.

Узгаданы дакумент нічога не гаворыць аб пачатках ураду войта ў Віцебску, але дае мажлівасць вызначыць час, у якім ён ужо дакладна існаваў. Іван Юр’евіч Заслаўскі быў прызначаны віцебскім наместнікам прыблізна ў 1484 г. і заставаўся на гэтай пасадзе не пазней 1486 г.⁴ Такім чынам, першыя звесткі пра віцебскае войтаўства датуюцца сярэдзінай 80-х гг. 15 ст.

³ Русская историческая библиотека. Т. 27. Петербург, 1910 (далей – РИБ). Стлб. 589-591.

⁴ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. Warszawa, 1895. S. 587-588.

Івашка з'яўляўся віцебскім войтам з 80-х гг. 15 ст. (магчыма, быў ім раней) да 1495 г. (не выключана, што заставаўся на гэтай пасадзе пазней). Спрабуючы аблегчыць павіннасці мяшчанскай абшчыны, Івашка сказаў няпраўду самому гаспадару. Гэта схіле да думкі, што ён мог паходзіць з віцебскіх мяшчан.

Наступная ўзгадка пра віцебскага войта адносіцца да другога дзесяцігоддзя 16 ст. 24 красавіка 1511 г. “воит места Вітебського Федко Крупич з братомъ своимъ Ивашкомъ” атрымалі ад Жыгімонта Старога пацвярджальны прывілей на некаторыя землі ў Віцебскім павеце. Частка гэтых земляў была нададзена братам яшчэ Аляксандрам Ягелончыкам, а частка – куплена імі ў віцебскіх баяраў⁵. Цяжка сказаць, кім быў Федка Крупіч па сацыяльным паходжанні (з баяр ці мяшчан), няма таксама інфармацыі пра тое, з якога часу і як доўга ён знаходзіўся на пасадзе войта.

21 жніўня 1525 г. Жыгімонт Стары надаў “дажывотны” прывілей на віцебскае войтаўства гаспадарскаму двараніну Яну Міхайлавічу Сяліцкаму, які ўжо раней ад яго ж атрымаў гэты ўрад на ўмовах: “не до жыцця”. Аб яго прызначэнні віцебскім войтам прасілі вялікага князя самі віцебскія мяшчане ў сваім лісце “под многими печатыми”⁶. У перапісе войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 г. ён узгадваецца наступным чынам: “Ивашко, воить, 3 кони”⁷. Верагодна размова тут ідзе толькі аб службе з замлі, прыналежнай да войтаўства. Ян Міхайлавіч Сяліцкі паходзіў з баяр Віцебскай зямлі, у 1528 г. Сяліцкія са сваіх маёнткаў выстаўлялі ў войска Вялікага Княства Літоўскага 7 вершнікаў⁸.

У 1530 г. Ян Сяліцкі ўсе яшчэ знаходзіўся на пасадзе віцебскага войта. 26 жніўня 1530 г. ён скардзіўся віцебскаму ваяводу Яну Юр’евічу Глябовічу на віцебскіх мяшчан “Федора Кострыцу а на Сен’ка Конькова, Матьфея Мошеня а Сен’ка Толоч’ку, Мікіту Колошу а на Гридка Скоробу, Пашку Боборыку а на Васка Дондю”, зякім і ён разам ездзіў да гаспадара “отвсего места в делехъ местъскіхъ”. Калі яны прыбылі ў Вільню, войт не жадаў ісці да вялікага князя, бо не меў грошаў “на сіраву”. Прыйшы ў стаўшы з ім у стаўшы мяшчане, у якіх таксама не было грошаў, паразілі яму пазычышь патрэбную суму і паабязкалі вярнуць гроши ў Віцебску. Менавіта з гэтым апошнім пазней узніклі праблемы. Ян Глябовіч прызнаў рацыю войта і загадаў мяшчанам аддаць Яну Сяліцкаму “осмъдзесять каменей воску”⁹.

⁵ Lietuvos Metrika Knyga 8 (1499-1514). Vilnius, 1995. S. 443-444.

⁶ Lietuvos Metrika Knyga 12. Vilnius, 2001. S. 406-407.

⁷ Перапіс войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, кніга 523, кніга публічных справаў 1. Мн., 2003 (далей – Перапіс войска ВКЛ 1528 г.). С. 156.

⁸ Перапіс войска ВКЛ 1528 г. С. 156.

⁹ Беларускі архіў. Т. 2. Менск, 1928 (далей – БА). С. 29-31.

У дакументах кнігі 228 Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага, якія адносяцца да 1538-1540 г., часта ўзгадваецца віцебскі войт Іван (Івашак) Грыгор'евіч Крупеніч (самая ранняя ўгадка – 23 жніўня 1538 г., самая позняя – 24 жніўня 1540 г.)¹⁰. Не выключана, што ён мог з'яўляцца братам былога віцебскага войта Федка Крупіча ішчэ 24 красавіка 1511 г. разам з ім атрымаў ад Аляксандра Ягайлівіча прывілей на некаторыя землі ў Віцебскім павеце¹¹. Вядомы даследчык гісторыі мест Беларусі 16-17 ст. З.Ю.Капыскі лічыў што Івашак Крупеніч быў мяшчанінам¹². 228 кніга Метрыкі не дае падставаў для такога сцвярджэння. У перапісе войска ВКЛ 1528 г. Івашак Крупеніч узгадваецца сярод баляр Віцебскай зямлі (выстаўляў 2 вершнікі)¹³.

У Віцебску быў і мяшчанскі род Крупенічаў, прадстаўнікі якога ў канцы 16 ст. ужо лічыліся шляхтой. У 1596 г. Фёдар Грышыніч, Пётр Тара-савіч і Арцём Барысавіч Крупенічы (дзядзька і два пляменнікі) мелі судовую справу з Канстанцінам Веліжскім, пад час якой апошні абвінаваціў Арцёма Барысавіча ў tym, што ён не з'яўляецца шляхціцам: “одно то о нем ведаю ижъ он есть мещанъский сын небожъчыка Борыса Крупенича”. Арцём Крупеніч памінуў працэдуру “вывода шляхетства за примовою” і не вельмі пераканаўча абараняў сваю шляхетскую годнасць пры дапамозе артыкула 25 раздзела 3 Статута ВКЛ 1588 г. “О шляхте, которая бы у месте оселость принела”¹⁴. Як вынікае з тэксту судовай справы, агульным продкам Фёдара, Пятра і Арцёма быў Грышка Ленкавіч Крупеніч¹⁵, які ў перапісе войска ВКЛ 1528 г. узгадваецца сярод віцебскіх мяшчан:

¹⁰ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Менску (далей – НГАБ у Менску). Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 228, арк. 35, 36, 85, 92, 123 адв., 169.

¹¹ Lietuvos Metrika Knygą 8. S. 443-444.

¹² Даследчык са спасылкай на 228 кнігу Метрыкі ВКЛ пісаў: “В 1539 и 1540 гг. эту должность занимал мещанин Ивашко Крупенич. Записи книг витебского гродского суда за эти годы сообщают, например, о разборе им 14 октября 1539 г. дела о краже мещанином двух лошадей у боярина и 5 сентября 1540 г. дела о фальшивом долговом обязательстве. Судебное разбирательство войт ведет в первом случае с участием четырех мещан, во втором – восьми, причем из восьми мещан трое участвовали в разборе дела 14 октября 1539 г., что позволяет видеть в них постоянных членов войтовского суда т.е. лавников” (Копысский З.Ю. Социально-политическое... С. 91). Пагадзіцца з высновамі З.Ю.Капыскага немажліва: 1) кніга 228 Метрыкі ВКЛ – запис справаў, якія разглядаюцца віцебскім ваяводам Мацеем Войцехавічам Яновічам і яго намеснікам (як адзначыў сам З.Ю.Капыскі – гродзкага суда), 2) Івашак Крупеніч не разглядаў судовыя справы, а толькі прысутнічаў на асобных з іх, 3) пры разглядзе першай з узгаданых З.Ю.Капыскім справаў ён адсутнічаў, 4) на падставе матэрыялаў кнігі 228 Метрыкі ВКЛ немагчыма нічога сказаць аб існаванні ў Віцебску ў 30-40-я гг. 16 ст. асобнага войтаўскага суда.

¹³ Перапіс войска ВКЛ 1528 г. С. 156.

¹⁴ Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментары. Мн., 1989. С. 121, 123.

¹⁵ НГАБ у Менску. Ф. 1751, воп. 1, ад. з. 2, арк. 247-248 адв.

“Гришко Ленковъ кон”¹⁶. Івашка Крупеніч мог быць нейкім чынам звязаны з гэтым родам, але пад час свайго войтаўства ён несумненна з’яўляўся баярынам.

У 1543 г. на пасадзе віцебскага войта знаходзіўся Івашка Аляхновіч¹⁷, які паходзіў з мяшчан. У 1530 г. ён узгадваўся сярод мяшчан, двары якіх знаходзіліся на тэрыторыі віцебскіх замкаў¹⁸, дакумент 1540 г. таксама называў яго мяшчанінам¹⁹.

Прыблізна да 1553 г. (але невядома з якога часу) віцебскім войтам з’яўляўся мясцо вы мяшчанін Грыша Гутар. Ён атрымаў войтаўства “за ласкою и датою” Жыгімонт Аўгуста, але па нейкіх невядомых прычынах адмовіўся ад пасады і дабраахвотна “здалъ толькі врадъ до рукъ” вялікага князя²⁰.

Пасля таго, як Грыша Гутар адмовіўся ад войтаўства, Жыгімонт Аўгуст загадаў віцебскаму ваяводзе Станіславу Пяtronoviču Кішцы абраць “тамъ же в месте Вітебськомъ которого человека доброго з мещанъ” і перадаць яму вакантную пасаду. Па распараджэнню вялікага князя Станіслава Кішка прызначыў войтам віцебскага мяшчаніна Іова Харковіча ці Харкова (сына мяшчаніна Харка Кажамякі²¹). Амаль праз два гады пасля гэтага пры падтрымцы новага віцебскага ваяводы Рыгора Аляксандравіча Хадкевіча 10 студзеня 1555 г. Іоў Харковіч атрымаў ад Жыгімента Аўгуста прывілей на віцебскае войтаўства “до воли и ласки господарское”²². У гэтым дакументе асобна адзначалася, што “воеводы вітебськіе николи передъ тымъ сами от себе воитовъства там в томъ месте нашомъ вітебськомъ не давали”, а права прызначаць мясцовых войтаў знаходзілася выключна ў кампетэнцыі вялікага князя. У 1557 г. Іоў Харковіч памёр²³.

Пасля смерці Іова Харковіча віцебскі ваявода Стэфан Андрэевіч Збяражскі “за обраныем и просьбою всіхмешкан вітебских [...] злецил и подал” войтаўства віцебскаму мяшчаніну Сцяпану Цімафеевічу Лускіне. Неўзабаве Сцяпан Лускін звярнуўся да Жыгімента Аўгуста з просьбай зацвердзіць яго на гэтай пасадзе. Лускіну падтрымалі віцебскія мяшчане, прадстаўнікі якіх прывезлі да гаспадара ліст “подъ печатью мястецкою и подъ ихъ [мяшчан – М.М.] печатьми”. 8 снежня 1557 г. ён атрымаў ад Жы-

¹⁶ Перапіс войска ВКЛ 1528 г. С. 156.

¹⁷ НГАБ у Менску. Ф. 1751, вол. 1, ад. з. 2, арк. 145 адв.

¹⁸ БА. Т. 2. С. 31.

¹⁹ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, вол. 1, ад. з. 228, арк. 161.

²⁰ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, вол. 1, ад. з. 38, арк. 3 адв., 4.

²¹ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, вол. 1, ад. з. 228, арк. 41, 52.

²² НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, вол. 1, ад. з. 38, арк. 3 адв.-4 адв.; Прывілей упершыню ўведзены ў навуковы абарот Васілём Дружчыцам (Дружчыц В. Магістрат у беларускіх местах... С. 409-410).

²³ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, вол. 1, ад. з. 38, арк. 86 адв.

гімонта Аўгуста прывілей на віцебскае войтаўства²⁴. У 1564 г. Сцяпан Лускіна вызначыўся ў бітве пад Езярышчам, удзельнічаў у іншых сутыкненнях з войскамі Маскоўскай дзяржавы²⁵. За свае заслугі ў сярэдзіне 60-х гг. 16 ст. ён атрымаў шэраг вялікакняскіх пацвяржальных прывілеяў на выслужаныя і набытыя ім землі ў Віцебскім павеце²⁶ і, верагодна, шляхетства (ужо служыў як баярын). 20 чэрвеня 1580 г. Сцяпан Лускіна афіцыйна страціў віцебскае войтаўства. Аб прызначэнні новага войта гаспадара прасілі самі мяшчане, якія ад Сцяпана Лускіны “великое укрывъженье мели”²⁷. Але ён не быў забыты ўладамі. Ужо 25 чэрвеня 1580 г. зямянін Сцяпан Лускіна атрымаў прывілей на віцебскае “ловчее”²⁸. У 17 ст. род Лускінаў лічыўся шляхетцікам, яны карысталіся гербам “Касцеша”²⁹. Неабходна таксама нападаць, што прывойтаўстве Сцяпана Лускіны 6 чэрвеня 1561 г. Віцебск атрымаў свой першы выключна мейскі прывілей.

У 1580 г. віцебскія мяшчане абрали новым войтам мясцовага мяшчаніна Сямёна Сямёнавіча Саўлuka. Маючы пры сабе ліст, у якім усе віцебскія мяшчане прасілі гаспадара зацвердзіць яго на гэтай пасадзе, Сямён Саўлук разам з віцебскім ваяводам Станіславам Мікалаевічам Пацам прыехаў да Стэфана Баторыя ў Вільню. 20 чэрвеня 1580 г. пры падтрымцы ваяводы ён атрымаў ад вялікага князя прывілей на віцебскае войтаўства³⁰. 20 лістапада 1582 г. Сямён Саўлук яшчэ раз знаходзіўся ў Вільні, дзе прыняў з рук Стэфана Баторыя пацверджанне віцебскага мейскага прывілея 1561 г.³¹

Сямён Саўлук к з’яўляўся працтваўніком і выразнікам інтэрэсаў віцебскіх конных мяшчан³², якія 20 красавіка 1589 г. атрымалі ад Жыгімонта Вазы асобыны прывілей. Гэты дакумент надаў конным некаторыя выключна шляхетцікія права і выклікаў абурэнне ўсёй масы паспалітых мяшчан Віцебска. У 1592 г. паспалітыя адхілілі конных разам з Сямёном Саўлуком ад кіравання местам і без іхудзелу самавольна абрали віцебскім войтам Багдана Якаўлевіча Грому³³. 27 лютага 1592 г. Багдан Грому атрымаў ад

²⁴ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 38, арк. 86-87; Прывілей упершыню ўведзены ў навуковы абарот Васілём Дружчыщам (Дружчыц В. Магістрат у беларускіх местах... С. 410).

²⁵ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 58, арк. 178.

²⁶ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 58, арк. 176 адв.-178, 184-185, 196 адв.-197.

²⁷ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 66, арк. 103.

²⁸ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 66, арк. 104-104 адв.

²⁹ Herbarz szlachty witebskiej // Herold polski. Kraków, 1898. S. 71-72.

³⁰ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 66, арк. 103-103 адв. Аўтар выказвае ўзяўчынасць за інфармацыю аб гэтым прывілеі А. Радаману.

³¹ Вітебская старина. Составіл і издал А.П. Сапунов. Т. 1. Вітебск, 1883. С. 66.

³² Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. Т. 1-32. Витебск, 1871-1906 (далей – ИЮМ). Т. 1. С. 350.

³³ ИЮМ. Т. 1. С. 328.

Жыгімonta Вазы пажыццёвы прывілей на віцебскае войтаўства³⁴. У тэксце гэтага дакумента асобна гаварылася аб “долегостях и кривдах немалых [...] мещан вітеп'скихъ, которые они над права, привилія и волности свои од продков наших [...] всему посполству места вітеп'скаго наданых, от воита тамошнага бывшаго Семёна Савлука мели”. 13 каstryчніка 1592 г. Жыгімонт Ваза перадаў Багдану Грому пацверджанне віцебскіх мейскіх прывілеяў 1561 г. (Жыгімonta Аўгуста) і 1582 г. (Стэфана Баторыя)³⁵.

Віцебскі ваявода Мікалай Сапега спачатку прызнаў Багдана Грому законным войтам³⁶, але пазней, пад упрыг惆 конных мяшчан, нягледзечы на распараджэнне гаспадара “во все то [размова ідзе ў тым ліку і аб віцебскім войтаўстве – М.М.] абы [...] черезъ себе и наместниковъ своихъ не въступовал”³⁷, запатрабаваў яго перавыбрання. Пры гэтым ваявода спасылаўся на парадак супольнага абрannя войта коннымі і паспалітымі мяшчанамі, які існаваў у Віцебску пасля заключэння адпаведнай умовы паміж гэтымі групамі насельніцтва “отъ колько десять летъ”³⁸ (не пазней 70-х гг. 16 ст.). Конныя як асобная катэгорыя выдзяліліся з масы віцебскага мяшчанства не раней канца 60-х гг. 16 ст. Такім чынам, узгаданыя ўмова і парадак абрannя войта маглі на самой справе датычыць толькі выбараў Сямёна Саўлuka ў 1580 г. У перыяд з 9 мая па 1 ліпеня 1593 г., калі Багдан Грому ездзіў на сейм у Варшаву, яго намеснікам у Віцебску з’яўляўся мяшчанін Іван Ярмолавіч Белы³⁹, а ў 1594 г. ён ужо не быў войтам. Пасля надання Віцебску магдэбурскага права (17 сакавіка 1597 г.) Багдан Грому увайшоў у склад магістрата і займаў пасаду райцы⁴⁰.

Верагодна, утым жа 1593 г. на пасадзе віцебскага войта інноў апынуўся стаўленнік конных мяшчан Сямён Саўлук. У кнігах віцебскага земскага суда ён узгадваецца ў якасці войта пад датай 11 чэрвеня 1594 г.⁴¹ Цяжка сказать ці быў ён інноў абранны згодна са звычаем коннымі і паспалітымі мяшчанамі. Канфліктнасць сітуацыі і акалічнасці страты ўлады Багданам Грому дазваляюць меркаваць, што пры падрымцы ваяводы Мікалая Сапегі Сямён Саўлук вярнуў сабе войтаўства без выбараў. У 1596 г. ён ужо не быў войтам, але з’яўляўся службнікам канцлерападстолія ВКЛ Льва Іванавіча Сапегі⁴². У 17 ст. Саўлуковічы лічыліся шляхтай і карысталіся гербам “Ліс”⁴³.

³⁴ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, вол. 1, ад. з. 78, арк. 112 адв.-113. Аўтар выказвае ўдзячнасць за інфармацыю аб гэтым прывілеі А. Радаману.

³⁵ Вітебская старина. Т. 1. С. 67.

³⁶ ИЮМ. Т. 1. С. 339.

³⁷ ИЮМ. Т. 1. С. 350.

³⁸ ИЮМ. Т. 1. С. 328.

³⁹ ИЮМ. Т. 1. С. 340, 348.

⁴⁰ НГАБ у Менску. Ф. 1751, вол. 1, ад. з. 3, арк. 10, 59 адв.

⁴¹ НГАБ у Менску. Ф. 1751, вол. 1, ад. з. 1, арк. 19 адв.

⁴² НГАБ у Менску. Ф. 1751, вол. 1, ад. з. 2, арк. 305 адв.

⁴³ Herbarz szlachty witebskiej... S. 118-119.

У 1595 г. на пасадзе войта места Віцебска заходзіўся зямянін Віцебскага ваяводства Ян Бальцэравіч Гарадзенскі⁴⁴. Верагодна, ён быў апошнім войтам “магдэбурскага” перыяду. Пры наданні Віцебску магдэбурскага права 17 сакавіка 1597 г. войтам быў прызначаны зямянін Юрый Ляцецкі⁴⁵.

Крыніцы канца 15 – першай паловы 16 ст. нічога не гавораць аб выбары войтаў самімі віцебскімі мяшчанамі. Пра іх упłyў на рашэнне вялікага князя ўзгадвае толькі прывілей Жыгімonta Старога на віцебскае войтаўства Яну Сяліцкаму (1525 г.)⁴⁶. У прывілеі Іову Харковічу (1555 г.) было спецыяльна адзначана, што мясцовыя войты заўсёды перад гэтым прызначаліся вялікім князем. Самога Іова Харковіча яшчэ ў 1553 г. прызначыў на пасаду войта віцебскі ваявода Станіславу Кішка, які, аднак, зрабіў гэта згодна з пісьмовым распараджэннем Жыгімonta Аўгуста⁴⁷.

У другой палове 16 ст. віцебскія мяшчане самі абіралі войтаў, а вялікі князь толькі зацвярджаў на гэтай пасадзе абраңую імі асобу. Менавіта так атрымалі віцебскае войтаўства мяшчане Сцяпан Лускіна (1557 г.), Сямён Саўлук (1580 г.) і Багдан Гром (1592 г.)⁴⁸. Пры гэтым Сямён Саўлук быў абраны супольна коннымі і паспалітымі мяшчанамі згодна з парадкам, які ўсталяваўся ў Віцебску не пазней 70-х гг. 16 ст., а Багдан Гром – толькі паспалітымі без удзелу конных. Дарэчы, у другой палове 16 ст. мяшчане суседній Оршы таксама карысталіся правам выбіраць войтаў са свайго асяроддзя⁴⁹.

⁴⁴ НГАБ у Менску. Ф. 1751, вол. 1, ад. з. 2, арк. 246 адв., 296.

⁴⁵ Вызначэнне асобы першага войта “магдэбурскага” Віцебска выклікае пэўную складанасці. Прывілей 17 сакавіка 1597 г. паведамляе аб прызначэнні войтам зямяніна Юрый Ляцецкага (Актъ относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою Комиссиею. Т. 4. Петербург, 1851 (далей – АЗР). С. 166). Гэтому супяречыць інфармацыя складзенай у 18 ст. “Хронікі Панцырнага і Аверкі” аб tym, што першым віцебскім войтам пасля ўтварэння магдэбургскіх земель “Alexander Korwin Suhosow, starosta wieliski, sekretarz i. k. m.” (Полное собрание русских летописей. Т. 32. Москва, 1975. С. 203). Пытанне можа быць выяснетлена пры дапаможе актаў віцебскага земскага суда. Віцебскія “панове ратушныя” адмовіліся прызначаць Юрый Ляцецкага войтам 15 траўня 1598 г. (НГАБ у Менску. Ф. 1751, вол. 1, ад. з 3, арк. 200-200 адв.). 18 траўня 1598 г. Юрый Багданавіч Ляцецкі перадаў ім ліст “ПАНА АЛЕКСАНДРА КОРВІНА ГОСЕВЪСКОГО секретара его королевской милости ИВОЙТА у привилеваного места витебского [так выдзелена ў тэксле – М.М.]”, у якім новы войт загадаў бурмістрам, райцам і лаўнікам слухнца Юрый Ляцецкага як яго самога “у враде его ему пану Юро злецаного арендою”. 20 мая 1598 г. Занка Воўк перадаў “врад лентъвоитовъскій” былому войту Юрию Ляцеткаму (НГАБ у Менску. Ф. 1751, вол. 1, ад. з. 3, арк. 156-157). Такім чынам, першым войтам “магдэбурскага” Віцебска быў Юрый Ляцецкі, а “Suhosow” позней мясцовай хронікі – гэта Аляксандар Красеўскі, якому ў траўні 1598 г. улады ВКЛ перадалі “пажышчёвае” войтаўства папярэдніка.

⁴⁶ Lietuvos Metrika Kniga 12... S. 406-407.

⁴⁷ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, вол. 1, ад. з. 38, арк. 4.

⁴⁸ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, вол. 1, ад. з. 38, арк. 86-87; ад. з. 66, арк. 103-103 адв.; ад. з. 78, арк. 112 адв.-113.

⁴⁹ АЗР. Т. 4. С. 59; Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 44. Мн., 2001. С. 60.

У 1593 – 1596 гг. віцебскіх войтаў, па ўсёй верагоднасці, прызначаў ваявода: цяжка ўявіць, што паспалітыя пасля падзей 1592 – 1593 гг. ізноў пагадзіліся з кандыдатурай Сямёна Саўлука, а шляхціц Ян Гарадзенскі мог быць абраны мяшчанамі. Верагодна, канфлікт 1592 – 1593 г. зрабіў немагчымым супольнае абранне войта коннымі і паспалітымі мяшчанамі. 21 верасня 1596 г. віцебскі ваявода Мікалай Сапега пісаў Жыгімонту III і “вяд-никам” ВКЛ пра тое, што дазволіў мяшчанам выбіраць войта: “и то зъ владзы моее воеводское имъ пустиль есми, ижъвольно имъ будеть войта обирати кого похочутъ”⁵⁰. Але ўжо 17 сакавіка 1597 г. прывілей Віцебску на магдэбурскія права замяніў войта-мяшчаніна, абіраемага мяшчанамі, на войта шляхецкага паходжання, якога прызначаў на гэтую пасаду вялікі князь літоўскі⁵¹.

Улада віцебскіх войтаў “дамагдэбурскага” перыяду была значна меньшай ў параўнанні з паўнамоцтвамі войтаў мест, якія мелі магдэбурскія права (напрыклад Палацца з 1498 г., Віцебска з 1597 г.). Да 1597 г. віцебскія мяшчане знаходзіліся пад юрысдыкцыяй не войта, а ваяводы. Войт меў права ўдзельнічаць у паседжанні суда ваяводы ці яго намесніка і атрымліваў частку судовых аплатаў. Пры гэтым яго прысутнасць не зводзілася толькі да ролі сведкі (“тотъ войть съ ними [намеснікам і баярамі – М.М.] то судиль”⁵²). Войт могвыступаць на паседжанні суда і сваёй прамовай упłyваць на рашэнне ваяводы ці яго намесніка⁵³. Толькі некаторыя справы ніжэйшага ўзроўня знаходзіліся непасрэдна ў судовай кампетэнцыі войта. Так, у 1528 г. Жыгімонт Стары пісаў да віцебскага ваяводы Івана Багданавіча Сапегі: “передъ тымъ тамъ у Витебску ябедниковъ войть з мещаны карывалъ, а тыми дей разы ябедниковъ зъ ихъ моцы отнимаешъ и за ними стоишъ”⁵⁴. Да такой высновы схіляе і сінаванне ў “дамагдэбурскім” Віцебску асобнай мейскай турмы.

Войтрэпрэзэнтаваў мяшчанскую абшчыну Віцебска перад уладамі (у 1530 г. Ян Селіцкі “поехалъ до г(оспо)д(а)ра короля его милости и до пановъ рад(ы) ихъ милости отъ) всего mestав в делехъ mestъskikhъ”⁵⁵), бараніў правы мяшчан перад лакальнymi ўраднікамі вялікага князя, кіраваў раскладкай сярод мяшчан і выкананнем імі розных дзяржаўных павіннасцяў, у тым ліку вайсковых. Тоэ, што Іашка ў 1495 г. спрабаваў прыцягнуць замковых слуг кожамяк “въ подводу” цалкам натуральна – хацеў зменьшыць удзел у гэтым

⁵⁰ Вітебская старина. Т. 1. С. 72.

⁵¹ АЗР. Т. 4. С. 166.

⁵² РИБ. Т. 27. Стлб. 590.

⁵³ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 228, арк. 123 адв.

⁵⁴ Акты Литовско-Русскага государства. Т. 1 (изд. М.Ф. Довнар-Запольский). Москва, 1899. С. 210; Lietuvos Metrika Knyga 224. Vilnius, 1997. S. 260.

⁵⁵ БА. Т. 2. С. 29.

мяшчан. У другой палове 16 ст. забеспячэннем віцебскага войтаўскага ўрада з'яўляліся землі ў весцы Каравайна (у 1555 г. “четыры служъбы а пят дымовъ людеи прыхожыхъ, а не отъчычовъ”), азёры Заронавіца і Каравайна (раён возера Заронава) і грашовы збор пад назвай “драгольное”⁵⁶.

Прадстаўніцтва мяшчан і яго паўнамоцтвы пры войце

Органы мейскіх уладаў, якія складаліся з прадстаўнікоў мяшчан, таксама існавалі ў Віцебску задоўга да надання месту магдэбурскага права. Самая раннія дакладныя звесткі пра іх, наогул вельмі няпойўныя і фрагментарныя, датуюцца 30-мігг. 16 ст.

26 жніўня 1530 г. мейскі пісар (“дъяк”) Багдан Аляшковіч засведчыў перад судом віцебскага ваяводы Яна Юр’евіча Глябовіча, што дакумент, у якім места абавязалася аддаць войту Яну Сяліцкаму “осмъдесяять каменей воску чистого, топленого, доброго”, яму загадалі напісаць “мешкане со всіх посадовъ старшии: зъ Завітебья – Радко Щуровъ, Тишко Селезенев, Отрошко, Осей Старый, Пашко Гарасимович, Грышка Гутор, Тишко Ершъ; а зъ Задвінья – Ивашко Войтовъ, Алексе́й з братьею Куревичы, Иаковъ Вользинъ; а зъ Заручевъя – Иванъ Городецъкий, Ивашень Романовичъ, Иванъ Воробей, Иванъ Митяевъ; а зъ Задунайя – Федор Кострыца, Сенько Толочьковъ, а Сенько Конъковъ, а з города – Мікита Калоша, Пашко Баборыка, Кузма Селезеневъ, Ивашко Олехновичъ”⁵⁷. У пераліку старэйшых мяшчан (усяго 21 асоба) прысутнічаюць прадстаўнікі ўсіх частак Віцебска: ад Завітебнага (Узгорскага) пасада – 7, ад Задзвінскага – 3, ад Заручэўскага – 4, ад Задунайскага – 3, ад мяшчан, якія жылі на тэрыторыі Верхняга і Ніжняга замкаў – 4. Лічба прадстаўнікоў, па ўсёй верагоднасці, была прапарцыйная колькасці мяшчан (на пасадах і ў замках жылі таксама баяры, духавенства і г.д.) у асобных частках Віцебска ў першай палове 16 ст.

У тым жа 1530 г. 5 з узгаданых вышэй старэйшых віцебскіх мяшчан – Федар Каstryца, Сенька Каню́, Сенька Талочка́, Мікіта Калоша, Пашка Бабарыка (чамусці ўсе 3 прадстаўнікі Задунайскага пасаду) – ездвілі да вялікага князя ў Вільню. Усяго ў склад дэлегацыі разам з войтам Янам Сяліцкім уваходзіла 8 мяшчан і верагодна мейскі пісар⁵⁸. У “старых” было дастаткова паўнамоцтваў, каб разам з войтам прадстаўляць Віцебск перад гаспадаром і падпісваць фінансавыя абавязацельствы ад імя ўсяго места. У той жа час ужо пасля вяртання дэлегацыі з Вільні “всі мешкане ипоспольство места

⁵⁶ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, вол. 1, ад. з. 38, арк. 3 адв., 86 адв; ад. з. 78, арк. 112 адв.

⁵⁷ БА. Т. 2. С. 30-31.

⁵⁸ БА. Т. 2. С. 29, 31.

⁵⁹ БА. Т. 2. С. 30.

Вітебьскаго збиралися тры кротъ на въсопъ” каб вырашыць пытанне як аддаць пазыку войту⁵⁹. Пад такой жа назвай (“на въспе”) агульная сходка віцебскіх мяшчан функцыянуала і ў 1593 г⁶⁰. Тэрытарыяльнае прадстаўніцтва „старыхъ” нагадвае канчанскую сістэму Вялікага Ноўгарада і, магчыма, выводзіць свае пачаткі яшчэ з далітойскай эпохі. У агульных сходах мяшчан і ўсяго насельніцтва места можна бачыць перажыткі вечавога ладу.

Істотныя ўзгадкі аб “старыхъ” знаходзім таксама ў прывілеях Суражу 1570 г. і Улы 1577 г., нададзеных па прыкладу Віцебска. Гаспадарскія намеснікі маглі судзіць суражскіх (ульскіх) мяшчан толькі ў прысутнасці суражскага (ульскага) войта і “старыхъ мешчанъ”, якія разам з войтам атрымлівалі частку судовых аплатаў⁶¹. Прыйсунтнасць іх у поўным складзе не была аваязковай, але без удзелу некалькіх “старыхъ” паседжанне суда вялікакняскага намесніка ў справе суражскага (ульскага) мяшчаніна тэарэтычна не павінна было адбывацца. Як вынікае з тэксту “Дэкрэта” Жыгімонта Аўгуста ў справе віцебскіх мяшчан з ваяводам Станіславам Пацам ад 30 мая 1571 г., дакладна так было і ў Віцебску⁶².

Ужо ў першай палове 16 ст. у Віцебску існаваў урад дьяка мейскага (выконваў аваязкі пісара, сакратара). Праўда, у 1530 г. “дыакъ местьскій” быў адначасова і земскім. Калі віцебскія мяшчане спрабавалі адмовіцца аддаваць пазыку войту, яны заяўілі, што Багдан Аляшковіч, які пісаў адпаведны дакумент – “диакъ не местьскій”. Тады ваявода Ян Юр’евіч Глябовіч запытаў пра гэта віцебскіх баяраў, войта і некаторых мяшчан. У адказ баяры ахарактарызavalі становішча Багдана Аляшковіча наступным чынам: “тотъ дыакъ справу местьскую и нашу справовалъ”, авойт і частка мяшчан дадалі да гэтага: “того есмо всемъ местомъ облюбили и встановили дыакомъ местьскимъ”⁶³. У 1540 г. на судзе намесніка ваяводы войт Іван Крупеніч засведчыў што, сярод віцебскіх мяшчан існаваў звычай пры пазыцыі значных сумай грошоў афармляць адпаведныя дакументы толькі ў мейскага “дыака”⁶⁴. У чэрвені 1543 г. Багдан Аляшковіч усё яшчэ знаходзіўся на гэтай пасадзе⁶⁵.

У апошніяй чвэрці 16 ст. прадстаўніцтва віцебскіх мяшчан пры войце істотна адрознівалася ад “старыхъ” першай паловы стагоддзя. Яно складалася з 12 асобаў: 6 прадстаўнікоў ад конных і 6 – ад паспалітых. У 1593 г., пасля таго якза год да гэтага паспалітые адхілілі конных адудзелу ў кіраванні местам,

⁵⁹ ИЮМ. Т. 1. С. 337.

⁶⁰ ИЮМ. Т. 2. С. 244; Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 1. Петербург, 1865. Т. 1. С. 208.

⁶¹ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 54, арк. 10.

⁶³ БА. Т. 2. С. 31.

⁶⁴ НГАБ у Менску. Ф. КМФ-18, воп. 1, ад. з. 228, арк. 124.

⁶⁵ НГАБ у Менску. Ф. 1751, воп. 1, ад. з. 2, арк. 145 адв.

віцебскі ваявода Мікалай Сапега пісаў да паспалітых мяшчан Віцебска ў справе пакрыўджаныхімі конных: “Мають же они [конныя – М.М.] сполне зъ вами оть того часу вси справы местские спроводати и вси пожытъки местские отъбирати, выбравши до тое справы съ посродку себе чоловекъ дванаццаць, а мещан конных чоловекъ шесть, а посполитыхъ так же чоловекъ шесть, которые тые дванаццаць чоловек мають заведати справы мескіе водлугъ постановенія стародавняго”⁶⁶. Як вынікае з гэтага дакумента, віцебскія конныя мяшчане баранілі сваё права карыстацца мейскімі пячаткамі, прывілеямі і архівам, узельнічаць у кіраванні мейскім скарбам, вагай і гасцінным двором. Усе гэтыя справы знаходзіліся ў кампетэнцыі органа з 12 прадстаўнікоў конных і паспалітых мяшчан. Такая сістэма кіравання ўзнікла ў Віцебску не раней 70-х гг. 16 ст. Віцебскі ваявода Мікалай Сапега ў 1593 г. ацэніваў яе даўнасьць у “кольку десять леть”⁶⁷. Яе адрозненне ад “старых” першай паловы 16 ст. (пры гэтым сама назва малга і не змяніцца) заключалася ў тым, што 6 конных і 6 паспалітых мяшчан з’яўляліся прадстаўнікамі не асобных тэртыярыйальных адзінак складзе Віцебска, як гэта было раней, але розных сацыяльных групай насељніцтва места.

Дадатковага тлумачэння патрабуюць два наступныя моманты: 1) У сваім прывілеі віцебскаму касцёлу 1 жніўня 1503 г. вялікі князь літоўскі Аляксандр Ягайлавіч вызваліў усіх яго падданых “от права и моцы виистихих особливыхъ воевод, кашталяновъ, старость, маршальковъ, державецъ и наместниковъ, их судеи, подсудьковъ, бурмистровъ, радецъ, воитовъ, тивуновъ и инъшыхъ честниковъ и урадниковъ нашыхъ и децкихъ”⁶⁸. 2) У лісце да віцебскага і полацкага мытніка Фелікса ад 20 верасня 1559 г. Жыгімонт Аўгуст пісаў: “Приездили до нас войт, бурмистры, радцы и вси [...] мещане места Вітебскаго”⁶⁹. Гэтыя дакументы ўзгадваюць бурмістраў і райцаў, але, на наш погляд, ні ў 1503 г., ні ў 1559 г. такіх ураднікаў у Віцебску не было. У пачатку 16 ст. маёнткі віцебскага касцёла знаходзіліся не толькі ў самім Віцебску, але і далёка па-за местам, у тым ліку ў Лукомльскай воласці Полацкай зямлі⁷⁰. Аляксандр Ягайлавіч вызваліў падданых касцёла з-пад улады не толькі віцебскіх, але і ўсіх ураднікаў на тэрыторыі ВКЛ увогуле, акрамя таго, гаспадар моглічыцца з мажлівасцю ўядзення магдэбурскага права ў Віцебску ў будучым. У лісце да мытніка Фелікса ад 20 верасня 1559 г. Жыгімонт Аўгуст пацвердзіў права віцебскіх мяшчан не плаціць некаторыя мытныя зборы. Яшчэ ў 1558 г. перад тым жа гаспада-

⁶⁶ ИЮМ. Т. 1. С. 329.

⁶⁷ ИЮМ. Т. 1. С. 328-329.

⁶⁸ Lietuvos Metrika Knyga 5 (1427-1506). Vilnius, 1993. S. 260.

⁶⁹ Беларуссия в эпоху феодализма. Т. 1. Mn., 1959. С. 270.

⁷⁰ Насевіч В.Л. Лукомль і Лукомльская воласць // Гістарычна-археалагічны зборнік. №4. 1994. С.169; Lietuvos Metrika Knyga 5. S. 260.

ром у падобнай справе адстойвалі свае правы мяшчане Полацка⁷¹. Магчыма, пры падрыхтоўцы віцебскага дакументу быў выкарыстаны фармуляр пацверджання, якое атрымалі ў 1558 г. полацкія мяшчане (у Полацку на той час былі бурмістры і райцы). Не выключана таксама, што прадстаўніцтва віцебскіх мяшчан пры войце з пункту гледжання вялікакняскай адміністрацыі нагадвала ўлады мейскіх паселішчаў, якія карысталіся магдэбурскім правам і таму было ахарактэрывана гэтымі словамі.

Такім чынам, задоўга да ўядзення магдэбурскага права (1597 г.) у Віцебску функцыянувалі ўрад войта (з канца 15 ст.) і дапаможны орган мейскіх уладаў, які складаўся з прадстаўнікоў мяшчан (першыя звесткі датуюцца 1530 г.). Віцебскіявойты “дамагдэбурскага” перыяду ў парашунні з войтамі магдэбургій мелі вельмі абмежаваныя паўнамоцтвы. Але ў другой палове 16 ст. яны абіраліся самімі мяшчанамі і таму з’яўляліся прадстаўнікамі мяшчанская абшчыны Віцебска, а не вярхоўных уладаў. Органам самакіравання было таксама прадстаўніцтва мяшчан пры войце. У першай палове 16 ст. яно фармавалася па тэртыяльным прынцыпе – адасобных пасадаў, а ў другой палове 16 ст. (але не раней 70-х гг.) было заменена сацыяльным – ад розных групай мяшчанства (конных і паспалітых).

⁷¹ Полоцкія грамоты. Т. 2. Москва, 1978. С. 183.

Дзмітры Зайцаў (Менск)
малоды наукоўскі спраўднік
Інстытута філософіі НАН Беларусі

ПОГЛЯДЫ СТАРЦА АРЦЕМІЯ НА ПРАБЛЕМУ ВЕРЫ І ВЕДАЎ У КАНТЭКСЦЕ БЕЛАРУСКА- РАСЕЙСКА-УКРАІНСКІХ УЗАЕМААДНОСІНАЎ

Праблема веры і ведаў даволі шырока абмяркуўвалася ў грамадской, рэлігійна-філософской думцы Беларусі, Расеі, Украіны 16 – 17 ст. Яна займа-ла значае месца ў поглядах наўгародскіх і маскоўскіх ератыкоў 15 – 16 ст., многія з якіх беглі ў “Літву”, г.зн. у Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае, а дакладней, на беларуска-украінскія землі; у светаполядзе рускіх ератыкоў-рацыяналістай 16 ст., якія ўратаваліся ў Беларусі і Украіне адганен-ня ў афіцынай царквы і ўладаў (Арцемій, Феадосій Касой і інш.); у творах украінскага праваслаўнага дзеяча і мысляра Івана Вішэнскага; беларуска-украінскага багаслова Лаўрэнція Зізанія; рускага рэлігійнага вальнадумца 17 ст. і вялікапакутніка пратапопа Авакума Пяतрова і інш. Гэтая праблема з’яўлялася дамінуючай у рэлігійна-філософскіх поглядах Сымона Буднага.

Значэнне старца Арцемія, як грамадскага і рэлігійнага дзеяча, мыс-ліцеля, у гісторыі культуры ўсходнеславянскіх народаў надзвычай істотнае. Ён з’яўляўся яркім прадстаўніком арыгінальнай і спецыфічнай рэлігійна-філософской плыні, якая прадстаўлена ва ўкраінскай думцы 16 ст. Іванам Вішэнскім, у расейскай 17 ст. – Авакумам Пяतровым і інш. Аднак у гісторыяграфіі ацэнкі яго поглядаў супяречлівія. Частка даследчыкаў безага-ворачна адносіць яго да згуравання ератыкоў. Такой жа была пазіцыя афі-цынай царквы ажно да канца 19 ст., пакуль П.А.Гільдэбрант¹ не апубліка-ваў па сланні Арцемія, якія захаваліся. Пасля дэталёвага аналізу па сланні ў дамінуючай стала думка пра тое, што светапогляд Арцемія ў агульным і

¹ Занков П.М. Старец Артемий, писатель XVI в. // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1887. №11. С. 48.

² Зимин А.А. И.С.Пересветов и его современники: Очерки по истории русской обще-ственочно-политической мысли середины XVI века. Москва, 1958. С. 157; Словарь книжников и книжности древней Руси. Вып. 2 (вт. половина XIV-XVI вв.). Ч. 1. А-К. Ленинград, 1988. С. 71.

цэлым не выходзіў за рамкі праваслаўя. Па дагматычных пытаннях Арцемій прытырмліваўся поглядаў, якія цалкам адпавядалі артадаксальнай царкве, хоць яго погляды на практычную дзеянасць рускай царквы рэзка супярэчылі асіфлянскай дактрине². Па словах Макарыя, Арцемій хоць і не быў ератыком, але “любіў наогул павальнадумнічаць аб свяшчэнных прадметах веры”³. С.Г.Вілінскі, які напісаў кнігу пра старца Арцемія, меркаваў, што першапачатковая Арцемій падпаў пад уплыву рацыяналістычных вучэнняў (у тым ліку “жыдоўскіх”) і толькі затым — “ліберальны” школы Ніла Сорскага. Потым ён знаходзіўся пад уплывам заходнерэцыяналістычнага руху⁴. П.М.Мілюкоў сцвярджаў, што вучэнне Арцемія складвалася пад уздзеяннем заходняга лютэранства⁵.

Даволі важным аспектам светапогляду Арцемія з’яўляецца праблема веры і ведаў. Вядома, што з літаратурнай спадчыны старца захавалася 14 пасланняў у зборніку апошняй чвэрці 16 ст.⁶ Мінімум пяць пасланняў можна аднесці да маскоўскага перыяду (два пасланні адрасаваны Івану Грозному і трэх — невядомым адзінадумцам), і, прынамсі, дзеяць пасланняў напісаны ў Беларусі⁷. Магчыма, не ўсе творы старца захаваліся ці ідэнтыфікаваныя. У 1878 г. ужо П.А.Гільдэбранту IV томе “Рускай гістарычнай бібліятэкі” апублікаваў пасланні, якія прылісваюцца старцу Арцемію:

1. Пасланне да “Лютэрскіх настаўнікаў”
2. Да князя Чартарыйскага
3. Да Івана Зарэцкага
4. Да Сымона Буднага
5. Да невядомага князя
6. Того же христолюбива старца послание утешительно в скорби сущим слова ради Божия
7. Да невядомай асобы
8. Да цара Івана Грознага
9. Да невядомай асобы
10. Посланне вопросившему слова Божия
11. К брату отступившему и жену понявшую
12. Да Сымона Буднага
13. Да цара Івана Грознага
14. Да Яўстафія Валовіча

³ Макарий. История русской церкви. Санкт-Петербург, 1870. Т. VI. С. 247, 248, 261.

⁴ Вилинский С.Г. Послания старца Артемия. Одесса, 1906. С. 82-83.

⁵ Мілюков П.Н. Очерки по истории русской культуры. Санкт-Петербург, 1897. Ч. 2. С. 95.

⁶ НИОР РГБ. Собр. В.М.Ундольского. Ф.310. № 494.

⁷ Словарь книжников и книжности древней Руси. Вып. 2 (вт. половина XIV-XVI вв.). Ч. 1. А-К. Ленинград, 1988. С. 71.

Пра погляды Арцемія можна таксама меркаваць на аснове некаторых пасланняў і твораў князя Андрэя Курбскага, Сымона Буднага, аднадумцаў Арцемія, а таксама яго ганіцеляў і крытыкаў. Шэраг даследчыкаў, напрыклад Д.Сцефановіч, мяркуюць, што асобныя тэксты Стоглава былі падрыхтаваны непасрэдна Арцеміем, што пацвярджаецца і словамі самога старца цару: “…аз тебе писал на собор, извещая разум свой”⁸. Важным документам, які харектарызуе светапогляд Арцемія, з’яўляецца пасляслоўе да перапісаных ім у 1542 г. “Посніцкіх славесах” ці “Кнізе аб посніцтве” Васілія Вялікага⁹. У яго мове моцныя графіка-арфаграфічныя прыкметы другога паўднёваславянскага ўздзейння (канец 14 – пачатак 15 ст.), што указвае на высокую адукаванасць старца і на яго веданне літаратурных крыніцаў суседніхнарадаў, у тым ліку ўкраінскага і беларускага. Невыпадкова сучаснікі (князь А.М.Курбскі і іншыя) лічылі Арцемія глыбокім знаўцам царкоўнаславянскай мовы і кніжнасці. Рэлігійна-філасофская спадчына Арцемія належыць усходнеславянскай культуры, у цэлым яго ўклад вельмі значны як у рускае, так і беларускае і ўкраінскае духоўнае жыццё.

У канцы 40-х гадоў 16 ст. Арцемія падтрымліваў Іван IV, захоплены ідэяй дзяржавных пераўтварэнняў. Па словах Курбскага, “его царь зело любяше и многажды беседовало, поучаясь от него”. Абодва пасланні цару напісаныя ў гуманістичным духу, іх асноўная ідэя – абарона “кніжнага вучэння” ад нападак абскурантаў. Старацім кнуўся “подвигнути царскую душу на испытаніе разума божественныхых писаний”, г.зн. наўчыць адрозніваць “пісанні” сапраўдныя ад ілжывых. “Суть бо писания многа, но не вся божественна суть”. Каб спасцігнуць ісціну і наўчыцца адрозніваць сапраўдныя “пісанні”, рускаму самадзержжу неабходна па прыкладу цара Давіда ўзмоцнена займацца чытаннем і вывучэннем “боскіх спісанняў”. “Преже бо подобает разумети и потом действовать”¹⁰. На пытанні Івана Грознага: “Хотель бых уведати, како божественная писания прочитающе, прелщают мнози, ови житие растленно проходяще, неции же в различные ереси уклонишася?”¹¹ Арцемій адказвае: “Не от книжного читания прелщают себе, не будите! Но от своего неразумия и зломуудрия”.

Арцемій меркаваў, што не ўсякая памылка ёсць ерасъ: “Несть бо уже се еретичество, аще кто от невидения о чем усомнится, или слово просто речет, хотя истину навыкнут, пачеже о догматех обычаях неких”.

⁸ Посланія старца Артемія, XVI в. // Русская Историческая Библиотека (далей РИБ). Санкт-Петербург, 1878. Т. 4. Стлб. 1440.

⁹ ГІМ. Собр. А.С.Уварова. № 255-10. Л. 450 об. – 451.

¹⁰ Неміровскій Е.Л. Возникненіе книгопечатанія в Москве: Иван Федоров. Москва, 1964. С. 46.

¹¹ Посланія старца Артемія, XVI в. // РИБ. Санкт-Петербург, 1878. Т. 4. Стлб. 1432.

Ератычнасць трэба пераадольваць вучэннем: “Никтоже бо с разумом родися когда, но учитися всякому словеси надлежит нужа. Любовь в божественных – любовь человеческих, от учения бо разум прилагается, якоже в святых людех глаголется, еже и до смерти учитися подобает”.

Перъяд поспеху быў нядоўгачасовым. У хуткім часе з’явіліся абвінавачанні ў ератычнасці ў адрас самога Арцемія, якія зыходзілі з боку іасіфлянай. Іасіфлянскія вярхі (“мнящихся быти учителей”) адмоўна ставіліся да кнігадрукавання і ў далейшым прымусілі нават Івана Фёдарава пакінуць Масюю¹². Арцемій прыводзіць выказванне іерархаў-іасіфлян, пачутыя ім самім. “Не съидется дей ныне по евангелию жити: род ныне слаб!” “Трех простым чесли апостол и евангелие!” “И аще къму прилучится недуг, от него же человек естественного смысла испадет, тоже прелщающе глаголют: “зашелся есть в книгах!”¹³. “Не чти много книг, да не во ересь впадеш!”¹⁴. Арцемій адмаўляў сувязь ерасей з друкаванай кнігай. Наадварот, мяркаваў ён, ератыкамі становіцца тыя, хто не знаёмы з кніжнай мудрасцю: “Ведомо же буди всем благочестивым, яко всяка ересь и прелесть бесовская и житие распленно привнийде от еже не ведати известно разум божественных писаний. От сего ложна списания приемлются, и старческия басни, и уставы распленных человеков умом и лишенных истины...”¹⁵.

Пасля асуджэння Максіма Грэка і Васіяна Патрыкеева суд над Арцеміем стаў трэцім гучным працэсам. Абвінавачанні датычыліся, галоўным чынам, карэнных рознагалоссяў паміж іасіфлянамі і несцяжалальнікамі, у прыватнасці, пытання аб пакаранні ератыкоў. Ніл Сорскі і яго паслядоўнікі выступалі супраць закліку Іосіфа Валоцкага і архіепіскапа Генадзя Наўгародскага пакараць смерцю ератыкоў. Несцяжалальнікі меркавалі, што вальнадумцам, якія пакаяліся, належыць дараваць, а тых, хто не раскаяўся, – адпраўляць у зняволенне, але не караць смерцю. “Учити бо достоит, а не мучити...” – пісаў Арцемій IV у другім пасланні да яго, спасылаючыся на Іаана Златавуста. На судзе ён заявіў мітрапаліту Макарыю: “...по меня посыпали еретиков судити и мне так еретиков не судити, что казни предати, да ныне еретиков нети в спор никто не говорит”.

Арцемій быў верацярпімы, талерантны да рэлігійных пошукаў інават памылак іншых. “Нест бо уже се еретичество, – пераюнваў ён цара ў першым пасланні, – аще кто от невидения о чем усомнится или слово просто речет, хотя истину навыкнути, пачеже о догматех обычаяхнеких. Никтоже

¹² Немировский Е.Л. Возникновение книгопечатания в Москве: Иван Федоров. Москва, 1964. С. 47.

¹³ Тамсама.

¹⁴ Тамсама. С. 48.

¹⁵ Тамсама.

¹⁶ Послания старца Артемия, XVI в.// РИБ. Санкт-Петербург, 1878. Т. 4. Стлб. 1437.

бо с разумом радися когда, но учитися всяому словеси надлежит нужа”¹⁶. Ён не лічыў ератыком наватагаварыўшага яго Матфея Башкіна, назваўшы яго погляды дзяцінствам: “..Матфей робячье чинил и не ведает того, что чинил своим самосмышлением, а в Писаныи того не обретается и в ересех тогоне писано”. Шмат зтаго, што саборныя суды называлі ерассю, Арцемій харектарызаў як памылкі па прычыне недасведчанасці. Нават да свядомых ератыкоў Арцемій заклікаў прайяўляць міласэрнасць. “Ератыкоў” нельга забіваць, ставіцца да іх належыць з пакорлівасцю¹⁷. “Неподобно есть христианом убивати еретичествующих, яюже творят ненаучении, но паче кротостию наказывать противящаяся и молитися о них, да дастим Бог покаяние в разум истинны възникнути от диаволския сеть”¹⁸. Гуманныя адносіны да “пераступіўших”, “аблудных”, ератыкоў – гэта не толькі евангельскі прынцып, але і народная славянская традыцыя, жаласлівия адносіны да “злачынцаў”. Разам з тым, гэта і ёўрапейская ідэя, складальнікамі якой з’яўляюцца верацярпімасць, права на інтэлектуальную свабоду.

Шэраг абвінавачанняў у адрас Арцемія датычыўся яго адмовы асудзіць наўгародскіх ератыкоў, адмаўляць віну “жыдоўскіх” Івана Волка Курющына і Някраса Рукавога. Сур’ёзнымібылі таксама абвінавачанні старца ў лацінафільстве і схільнасці да пратэстанства – у незахаванні пастоў і асуджэнні знешний абраднасці; у “хуле о крестном знамении”; у адмаўленні дзеяснасці паніхід і абедняў па памерлых закаранелых грэшніках: “...отсекает у грешных надежду спасения, яко же и древле Арий еретик”. У выніку Арцемій быў пазбаўлены свяшчэнства і адлучаны ад царквы “по священным правилом”.

Безумоўна, Арцемій не прызнаў сябе вінаватым, заявіўшы ў адказ на прапанову мітрапаліта Макарыя пакаяцца ў грахах: “...яз... так не мудрствую, как на меня сказывали, то на меня все лгали...” У цэнтры поглядаў старца, па яго словаҳ, любоў да Бога і блізкіх. Без выканання гэтых запаведзяў не могуць дапамагчы “ни вера правая, ни пост, ни молитва, ни телесное злострадание, ниже церковное видимое многоценное украшение, ниже пение великолепное, ниже ино видимое мнимое благочиние юе”¹⁹. “Вера бо истинная от святаго писание, а не от чудес познавается”²⁰. Абрадавы бок рэлігіі не настолькі важны. Аднакёсць падставы меркаваць, што Арцемій не заўсёды дакладна размяжкоўваў вучэнне заволжскіх старцаў ад рацыйнай-

¹⁷ Клибанов А.И. Реформационные движения в России в XIV-1-й пол. XVI в. Москва, 1960. С. 166.

¹⁸ Послания старца Артемия, XVI в. // РИБ. Санкт-Петербург, 1878. Т. 4. Стлб. 1213.

¹⁹ Тамсама. Стб. 1399.

²⁰ Тамсама. Стб. 1407.

²¹ Садко вский С. Артемий, игумен Троицкий // Чтения ОИДР, 1891, кн. IV, отд. III. С. 85.

стычных поглядаў сучаснага яму пратэстантызму. Іна думку С. Садкоўскага, на саборы 1554 г. Арцемій быў асуджаны “не без віны”, таму што “да крайнасці развіў вучэнне заволжскіх старцаў”, за што і паплашаўся²¹. “Почто ученици твои не ходят по преданию старческому”, – яшчэ да суда дакаралі яго праціўнікі. Згодна “Паслання шматлouнаму”, у Белазер’і вучнямі Арцемія былі ератыкі Ігнацій, Васіян і Феадосій Касой, самы радыкальны валь-надумец, стваральнік “рабскага вучэння” – ерасі народных нізоў.

Сасланы на Салаўкі, Арцемій праз пэўны час са сваімі таварышамі адважыўся на пабег у “Літву”, гзн. у Вялікае Княства Літоўскага, Рускае і Жамойцкае (ён пасяліўся ў Слуцку), дзе спадзяваўся схавацца ад ганення ў маскоўскага духавенства і цара. Ацаніўшы рэлігійную сітуацыю на беларускіх і ўкраінскіх землях, бачачы шырокое распаўсюджванне радыкальна-рэфармацийных ідэй, старац становіща тут адным з галоўных ідэолагаў артадаксальнай рэлігійнасці. Супастаўленне беларускіх пасланніёў з матэрыяламі маскоўскага сабору сведчыць, што рэлігійна-філасофскія і грамадска-палітычныя погляды Арцемія зазналі ў Беларусі значную эвалюцыю. У беларускай эміграцыі Арцемій часткова прызнаў “ератычнасць” некаторых сваіх былых поглядаў у пасланні “К брату, отступившому и жену понявшу”. Хутчэй за ўсё гэтым “братам” быў Феадосій Касой ці Ігнацій. Арцемій, у адрозненне ад маскоўскага перыяду, дакараў “брата” за тое, што ён “к неправедным наукам приложился… ихже иногда и мы сами, не ощущивше сущая в них прелести антихристова духа, не дръзнухом хулити, но в неких речах не разнствовахом. Для того по[пустил нам Бог] страдати таковая к обращению лучшему и своему познанию…”

У часы эміграцыі Арцемія праваслаўная Беларусь і Украіна пакутавалі, па словах Курбскага, “гладом духовным”: перажывалі крызіс царкоўнага жыцця і культуры, адчувалі моцныя націск з боку пратэстантства і каталіцызму. Арцемій актыўна ўключыўся ў грамадска-палітычнае і рэлігійнае жыццё сваёй новай айчыны, звяртаўся пропаведзь да адзінаверцаў, умацоўваючы іху прававер’і. З гэтай мэтай ён накіроўваў пасланні шэрагу уплыўовых асобаў: скарбніку Вялікага Княства Літоўскага Івану Сямёновічу Зарэцкаму, князю Чартарыйскаму і “Пасланне да князя” – Андрэю Міхайлавічу Курбскаму²². Арцемій заклікаў іх садзейнічаць арганізацыі на сваіх землях праваслаўных школ “для духоўнай асветы”.

Аўтарытэт Арцемія як духоўнага пастара і багаслова з часам узраслаў. Да яго звярталіся за парадай па розных рэлігійных пытаннях. Ён перапісваўся з вядомым беларускім саноўнікам Яўстафіем Валовічам, які перайшоў з праваслаўя ў кальвінізм і, тым не менш, працягваў звяртацца

²² Мальшевский И.И. Подложное письмо половца Ивана Смеры Великому князю Владимиру Святому // Труды Киевской духовной академии. 1876. № 6. С. 542.

да вучонага старца з багаслоўскімі пытаннямі. Арцемій уступаў у адкрытыя дыспуты і эпістолярную палеміку з прадстаўнікамі іншых канфесій. Надзвычай прыкметнымі з'яўляюцца два пасланні (1563 і 1564 г.) вядомаму беларускаму рэфаматару Сымону Буднаму, які на той час быў яшчэ кальвіністам, але ўжо схіляўся на бок антытрынітатаў. Арцемій крытыкаваў кальвініцкі “Катэхізіс” і “Апраўданне грэшнага чалавека перад Богам”, выдадзенія Сымонам Будным у Нясвіжы з мэтай прыцягнуць праваслаўнае насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага да Рэфармацыі. Старац засцерагаў праваслаўных: “Тако убо в предних, перины мякги велми постлали есте; мусит же поламати кости възлегшій на них, рекши – мужество душевное погубити и, вместо ревнителя добрым делом, безделна и нетверда и раслаблена некако устроити. А яже, по сих, под тою мягкостию и ножа остры уготовасте, не телесе заколающа (мнее бы было злое), но душа злым учением вечной смерти предающе”²³. У пасланні “К брату, отступившому и жену понявшу” Арцемій дакараў свайго былога паплечніка, з якім ён прайшоў праз шматлікія выпрабаванні, за парушэнне манаскага зароку і адступніцтва ад праваслаўя. Яскравым помнікам рэлігійнай філасофскай палемікі ў межах Беларусі з'яўляецца вялікае пасланне “На люторы”.

Трэба адзначыць, што у беларускі перыяд палемічную манеру Арцемія таксама адразнівае духцярпімасці і евангельскай пакорлівасці. У яго ніяма рэзкасці Васіяна Патрыкеева, зласлівасці і катэгарычнасці Курбскага. Агульны настрой мяккасці і хрысціянскай любові збліжаў Арцемія са сваім духўным настаўнікам Нілам Сорскім. У спрэчцы зідзійнымі праціўнікамі старац імкнецца “выратаваць” аблюдных. Ён называе Сымона Буднага “милый брате”, “възлюбленный брате”, лютэран – “друзи”, “братия моя”, “братие възлюбленная”. Аднак усё гэта ня сведчыць пра няўпэўненасць, беспрынцыповасць Арцемія. Ён непахісны ў веры, праваслаўі. Щыра паважаючы Сымона Буднага за вучонасць і звяртаючыся да яго са словамі “възлюбленный брате”, ён адзначае: “Брата же нарицаем для общаго человеком прирождения. Зловерия же ради лжеименитага разума, егоже приемлетена отвръжение благочестивых догмат святыя съборныя апостолския церкви, не лестеть тако именовати”. У сваіх развагах па пытаннях веры Арцемій, як было і раней у Маскве, далёкі ад абрадавага фармалізму. Для яго хрысціянства ёсьць, перш за ўсё, унутраная дзеянасць, “дзяянне Хрыста”, — аскетычны подзвіг, шлях маўклівасці і збірання духу. Ён часта спасылаецца на Ісаака Сірына, на Васіяна Вялікага, на Арэапагіткі і на Дамаскіна.

У Беларусі Арцемій паслядоўна і рагушча выступіў з крытыкай рацыяналізацыі веры. Але, змагаючыся з рэфармацыйнымі ідэямі, старац,

²³ Послания старца Артемия, XVI в.// РИБ. Санкт-Петербург, 1878. Т. 4. Стл. 1289-1290.

так ці інакш, адчуваў іх уздзейнне на сабе. Настойваочы на прыярытэце “запаведзяў Гасподніх”, старац заклікаў звяртацца перш за ўсё да Святога Пісання, што з’яўлялася адной з ідэй Рэфармацыі. У пасланнях Арцемія змяшчаюцца думкі, характэрныя для візантыйскіх містыкаў. Для яго важнае значэнне мела індывідуальнае богапазнанне. Ні пасты, ні малітвы не могуць замяніць “слова Божае”. З усіх запаведзяў Арцемій, як і Францыск Скарына, на першае месца ставіў евангельскую запаведь любові: любоў да Бога і любоў да блізкага²⁴. “Кроме бо заповедей господних, – сцвярджаў ён, – исцеліти души невъзможно”²⁵, “кто в сердце имеет в себе любовь, тот Бога в себе имеет”²⁶. Перавага зместу, сутнасці веры над яе абрарадавым бокам таксама можа кваліфікаўца ў якасці рэфармацыйнай тэндэнцыі.

Евангеллі старац ставіў вышэй за ўсе іншыя біблейскія кнігі і меркаваў, што яны павіны быць даступныя простаму народу. Ён дакараў святароў, якія забаранялі недухоўным чытаць Святое Пісанне²⁷. Ерась узікае тады, калі не разумеюць розуму “боскіх пасланняў”²⁸ (“ежебо неведати нам божественная писания, впадаем в сети диавола”)²⁹. У той жа час Арцемій меркаваў, што розум можа лічыцца сапраўдным у тым выпадку, калі ён, перш за ўсё, грунтуецца на Святым Пісанні: “Разум же истинный, иже свидетельство имеет от божественных писаний, аще ли разум обрящется съпротивен божественному писанию? Таковым разум лжеименист есть”³⁰.

Адносіны Арцемія да ведаў змяняліся. Знаходзячыся ў Рasei, старац адзначаў: “Подобает убо учися без стыдения, якоже учили без зависти. Никто же бо научився может что разумети”³¹. У пасланнях Арцемія змяшчаюцца абвінавачанні тых святароў, якія рапаць не чытаць шмат кніг, каб не ўпасці ў ерась, называюць вар’ятамі тых, хто захапляеца чытаннем. Гэтыя духоўныя асобы, адзначае Арцемій, самі не адукаваныя, нічога не ведаюць і хочуць, каб іншыя былі недасведчаны³². У Беларусі Арцемій большжорстка выявіў сваю пазіцыю ў рашэнні пытання аб суадносінах веры і ведаў, рэлігіі і філософіі. У “Пасланні да Сымона ератыка Буднага” (1564) ён рэзка выступаў супраць спробы Буднага і яго аднадумцаў узнесці індывідуальны,

²⁴ Словарь книжников и книжности древней Руси. Вып. 2 (вт. половина XIV-XVI вв.). Ч. 1. А-К. Ленинград, 1988. С. 71-72.

²⁵ Послания старца Артемия, XVI в.// РИБ. Санкт-Петербург, 1878. Т. 4. Стлб. 1382.

²⁶ Занков П.М. Старец Артемий, писатель XVI в. // ЖМНП. 1887. № 11. С. 55.

²⁷ Зимін А.А. И.С.Пересветов и его современники: Очерки по истории русской общественно-политической мысли середины XVI века. Москва, 1958. С. 165.

²⁸ Послания старца Артемия, XVI в. // РИБ. Санкт-Петербург, 1878. Т. 4. Стлб. 1384.

²⁹ Тамсама. Стлб. 1407.

³⁰ Тамсама. Стлб. 1382

³¹ Тамсама. Стлб. 1388.

³² Тамсама. Стлб. 1386

³³ Тамсама. Стлб. 1324.

чалавечы разум вышэй за разум боскі, заключаны ў Святым Пісанні. Будны, на думку Арцемія, дарма імкненца спасцігнуць сваім разумам біблейскую мудрасць, “не выкладают бо ся отнюдь человеческим разумом божественная писание”³³. На думку Арцемія, толькі найвышэйшы, боскі разум з’яўляеца сапраўдным, чалавечы ж разум “ілжэіміны”, грахоўны, схільны да памылак. Сваё вучэнне аб сапраўдым боскім разуме і схільным да памылак разуме чалавечым Арцемій выказаваў у “Паслannі да князя”. Чалавечы разум ён падраздзяляў на тры ступені: ніжэйшую (відаць, разум), сярэднюю (хутчэй за ўсё, рацыональнае мысленне) і вышэйшую, ці духоўны разум, г.зн. чалавечы разум, спалучаны з верай. Толькі вернік здольны спасцігнуць ісціну³⁴. Сапраўдны, духоўны разум прадугледжвае пакорлівасць перад Богам, ён накіраваны на спасціжэнне сутнасці рэчаў. С.Г. Вілінскі меркаваў, што вучэнне Арцемія аб разуме засноўвалася на тэорыі пазнання хрысціянска-філосафа 7 ст. Ісаака Сірына³⁵. Знаходзячыся ў Беларусі, Арцемій прыходзіў да высновы аб недасканаласці ніжэйшага і сярэдняга разуму, свецкіх ведаў, навукі, якія да таго ж садзейнічаюць адлучэнню людзей ад разуму вышэйшага, духоўнага, сапраўднай веры. “Се бо, – пісаў Арцемій Буднаму, – обретаем многи научены во всехъзыщех напротив стоящихправыя веры и в нечестия и хулы и в различныя ереси уклонящихся. И ничтоже ползова их многое учение”³⁶. Свецкім ведам, філософіі Арцемій супрацьпастаўляў вялікую тайну боскай мудрасці: “По чистоте бо ума когождо разумевает божественная тайна учения, а не человеческими науками. Очищает же ся ум сохраненном Христовых заповедей и елико в них... толико просвещается... Может бо истинное слово просветити и умудрити в благое правым серцем без граматики и риторики...”³⁷. “Мудрость мирская, – прыходзіць да высновы Арцемій, – вражда на Бога”³⁸.

Арцемій меркаваў, што вынікам укаранення разумнага пачатку ў справы веры будзе нявер’е: “Не выкладают бо ся отнюдь человеческим разумом божественная писание”³⁹. Ерась, ці нявер’е, узікае ў выніку скажэння памылковай трактоўкі Святога Пісання, калі чалавек кіруеца сваім разумам, а не разумам сапраўдным, боскім: “Человеческим заповедям последоваша, а не божиим”⁴⁰. Толькі вернік здольны спасцігнуць Боскую

³⁴ Тамсама. Стлб. 1342-1343.

³⁵ Вілінскій С.Г. Послания старца Артемія. Одесса, 1906. С. 190-191

³⁶ Послания старца Артемія, XVI в. // РИБ. Санкт-Петербург, 1878. Т. 4. Стлб. 1325.

³⁷ Тамсама. Стлб. 1325-1326.

³⁸ Тамсама. Стлб. 1325-1297.

³⁹ Очерк истории философской и социологической мысли Белоруссии. Мн., 1973. С. 55.

⁴⁰ Тамсама.

⁴¹ Послания старца Артемія, XVI в. // РИБ. Санкт-Петербург, 1878. Т. 4. Стлб. 1216-1217.

ісціну. “И всяка душа властем приимущимъ да повинуется. И противияся власти Божию учению противится; не высокая мудрствующе, но смиренными ведущеся. Не бывайте мудри о себе. Аще кто мнится мудр быти в вас в веце сем, буй да будет, яко да упремудрится от Бога”⁴¹. “Аще бо и вся богодухновенная писания полезна суть, и никтоже спротив рещи, аще ли убо чин их сметен, – не точию не можем ползоватися, но и зла много устроем себе. Не от писаний же се, но отъ своего злоумиина и гордости, не хотяще о добре ведущих научитися. Книги убо велику силу в себе имут и преподают съкровенага в них духа онем, точию иже праве и неразвращенными мыслыми въскорьмляющимся в них. Ибо и еретици прочитают писания и научаются в них, обаче разврашают себе множицею”⁴². Супяречлівыя адносіны Арцемія да ведаў тлумачаща тым, што ён, напэўна, баяўся паглынання веры “вольнымі навукамі”, баяўся, што будзе парушаны баланс паміж верай і ведамі. Менавіта гэтая тэндэнцыя ў рэлігійна-філасофскай культуры Беларусі палохала Арцемія.

Такім чынам, светапогляд Арцемія змяніўся у сувязі з рэлігійнай і палітычнай сітуацыяй, у якой ён апынуўся ў ВКЛ. Тым не менш, яго погляды на веды, адносіны да разуму, веры з’яўляюцца вынікам духоўнага пошуку, так характэрнага для эпохі, у якую ён жыў. Арцемій меў высокі маральны аўтарытэт, а яго пасланні-пропаведзі шмат у чым садзейнічалі пераадольванню крызісу праваслаўнай царквы, духоўнаму абнаўленню беларускага і ўкраінскага праваслаўя. Пасланні Арцемія сведчаць аб глыбокім разуменні ім хрысціянства. Украінскі багаслоў іераманах Захарыя Капысценскі пісаў у “Паліноды” 1621 – 1622 г.: “Было теж и в России нашей дидаскалов много...” – і першы сярод царкоўных настаўнікаў назваў “преподобного Артемия инока, который, споспешествующ ему Господу, в Литве от ереси арианской и лютеранской многих отвернул, и через него Бог спрavил, же ся весь народ русский в Литве в ереси тыи не перевернул”.

Тыпалагічна светапогляд Арцемія падобны да светапогляду Івана Вішэнскага. У прыватнасці, даволі блізкія іх погляды на праблему веры і ведаў. Як паказаў украінскі гісторык філасофіі А.І.Пашук, Вішэнскі адрозніваў “розум боскі”, “розум евангельскі”, ці розум духоўны, вынікам якога з’яўляюцца вечныя, непарушныя, боскія ісціны, ад “розуму людскога”, свецкага, знешнягага. Спасцігнуць боскую ісціну, згодна Вішэнскага, – значыць спасцігнуць тайну, якая недасягальная для чалавечага разуму. Філасофія і навукі – атрыбыту чалавечага разуму – не здольны выразіць усю паўната боскай тайны, цімудрасці Боскай ісціны, паводле Вішэнскага, спас-

⁴² Тамсама. Стлб. 1231.

⁴³ Пашук А.І. Іван Вішэнскій // Історія філасофіі на Україні. Київ, 1987. Т. 1. С. 224.

цігаецца шляхам містычнага асвятлення чалавечай душы, свядомасці, боскай па сваёй прыродзе⁴³. Даная трактоўка знаходзіцца ў прамой сувязі з апафатычным багаслоўем, у прыватнасці, з вучэннем Дыянісія Арэапагіта аб містычным пазнанні Бога, у супрацьлегласць заходняму, катафатычнаму багаслоўю, якое дапускае рацыянальнае богапазнанне, спасціжэнне боскай прамудрасці сродкамі логікі філософіі. Вішэнскі, якадзіначаў А.І.Пашук, не адділяе абсалютна ролю чалавечага разуму ў пазнанні, аднак лічыць яго бесперспектыўным па-за кантэкстам разуму боскага. Чалавечы разум, рацыянальнае пазнанне і разум боскі, ці містычнае асвятленне, суадносяцца, на думку Вішэнскага, як ніжэйшая і вышэйшая ступені. “Ныне же, — пісаў Вішэнскі пра ніжэйшыя, рацыянальныя веды, — в латинском роде сопротивно творят: изучивши граматичку и празнословицу велеречную е же естрыторычку, тогда уже ся дмут, даскаламі и мудрыми ся зовут, проповедуют, учат, а сами в безумии и буйстве премудрости мира сего седят”⁴⁴. Платон і Арыстоцель, меркаваў Вішэнскі, у сваёй філософіі абапіраліся на дадзенныя зневяднага свету, таму іх філософія не адлюстроўвае сутнасці боскай мудрасці (як вядома, гуманісты эпохі Адраджэння лічылі, што нягледзячы на тое, што Платон з'яўляўся паганцам, яму ўдалося спасцігнуць боскую прамудрасць).

У пэўнай ступені можна пагадзіцца з харктыстыкай Арцемія як выразніка ідэй єўрапейскага гуманізму. Гуманістычны светапогляд Арцемія сфармаваўся на рускай глебе, у прыватнасці, рэлігійны рацыяналізм, гуманістычная інтэрпрэтацыя хрысціянскай этикі, інтэлектуалізм харктырны для Ноўгарада Вялікага і Пскова. Творы Арцемія, безумоўна, ведалі і чыталі як у Беларусі, так і ў Рәсеi. Стараверцы Выгоўскага агульнажыхарства, начытаныя ў заходній праваслаўнай рэлігійна-палемічнай літаратуры, выкарыстоўвалі другое пасланне Арцемія да Сымона Буднага ў “Паморскіхадказах” 1723 года⁴⁵. Арцемій быў той асобай, дзякуючы якой ідэйная ўзаемасувязь Маскоўскай Русі і Вялікага Княства Літоўскага знаходзяць несумненннае пацвярджэнне.

Трэба адзінчыць, што праблема веры і ведаў, закранутая ў расейскім, беларускім і ўкраінскім праваслаўі 16-17 ст. (Вішэнскі, Арцемій, Авакум і інш.), засабліва вастрынёй успыла ў філософіі новай расейскай рэлігійнай свядомасці пачатку 20 ст. Рашэнню гэтай праблемы прысвежана значная частка твора М.А.Бярдзяева “Філософія свабоды” (1911). Пры гэтым звяртае на сябе ўвагу сугучча, падобнасць шэрагу ідэй і падыходаў Бярдзяева з пазіцыяй Арцемія і Вішэнскага. “Ні прырода рэальнасці, ні прырода свабоды, ні прырода асобы, — сцвярджаў Бярдзяеў, — не могуць быць

⁴⁴ Вішэнскій І. Творы. Київ, 1959, С. 154.

⁴⁵ Денисов А.Д., Денисов С.Д. Поморские ответы. Москва, 1911. С. 325, 327.

спасцігнуты рацыяналістычна, ідэі гэтыя і предметы гэтыя цалкам транс-цэндэнтныя... Толькі ў містычным гноzісе хрысціянства ўсё гэта даадзена і нідзе больш... У хрысціянстве ісціна адкрываецца немаўлятам, а не мудрым, і гноzіс ёсьць плод рэлігійнага жыцця... Само пазнанне ёсьць толькі функцыя рэлігійнага жыцця... Для мудрага, для пасвечанага ісціны рэлігійнага жыцця, ісціны веры аказваюцца ведамі... Філасофія не патрэбная для дагмату рэлігіі, але дагматы рэлігіі патрэбныя для філасофіі, жывяць яе, пасвячаюць яе ў апошня тайны... Філасофія не можа і не павінна быць багаслоўскай апалагетыкай, яна адкрывае ісціну, але адкрыць яе ў сілах толькі тады, калі пасвечана ў тайны рэлігійнага жыцця... Толькі сусветнай царкоўнай свядомасці раскрываюцца тайны жыцця і быцця... Філасофія царкоўная ёсьць філасофія далучэння да жыцця сусветнай душы, якая валодае сусветным сэнсам – Логасам, так як Царква і ёсьць душа свету, якая яднае з Логасам... Філасофія, адцягненая, рацыяналістычна, “гнасеалагічна”, парывае з сусветнай душой і губляе шляхі да яе. Толькі царкоўная філасофія ўзнаўляе гэтыя шляхі. Толькі царкоўная філасофія ў сілах вырашыць праклятня пытанні, толькі ёй даступныя праблемы свабоды і зла, асобы і сусветнага сэнсу...” Дазволена будзе сумнівацца ў тым адвольным меркаванні, што “крытэрый ісціны абавязкова інтэлектуальны і рацыяналістычны...” Філасофія, навука, паводле Бердзяева, “малы розум”, хрысціянская вера – “вялікі розум”. Адрачэнне адрозуму свету гэтага – безразважнасць у Богу – ёсьць найвышэйшы поздзвіг свабоды, а не рабства і цемрашальства: праз адрачэнне адмалога розуму, пераадольванне абмежаванасці логікі здабываюцца розум вялікі, уваходзіць у свае правы Логас... Малы розум...рацыяналістычны, вялікі розум ёсьць Логас, ён містычны... Толькі рэлігійна ... дае ісціна і быццё. “Для мяне, – сцвярджва Бердзяеў, – вера ёсьць веды, і дзіўна было б патрабаваць, каб я дыскурсіўна і пераканальна аргументаваў і апраўдаў сваю веру, г.зн. падпарадкаваў яе ніжэйшым і менш дакладным ведам...” Дыскурсіўнае, рацыяналістычнае пазнанне, на думку Бердзяева, не ўзыходзіць да вытокаў быцця. “...Даказальнасць дыскурсіўнага мыслення ёсьць нешта другаснае... уся цвёрдасць ведаў караніща ў веры... І таму няма падставы сцвярджваць, што веды маюць перавагу перад верай... Веды жывяцца тым, што дае вера... Рацыяналізм трymае ісціна толькі тым, што не паглыбляе ісціну да першаасноваў, не ўзыходзіць да вытокаў. У вытоках жа заўсёды знаходзім веру... У веры індывідуальны малы розум адракае ісціну ад сябе ў імя розуму боскага...”⁴⁶ Такім чынам, традыцыя, закладзеная прадстаўнікамі беларускай, украінскай і расейскай філасофска-рэлігійнай думкі 16 – 17 ст. была ўспрынята філософамі новай рускай свядомасці канца 19 – пачатку 20 ст.

⁴⁶ Бердзяев Н.А. Філософія свободы. Смысл творчества. Москва, 1989. С. 22-55.

Андрэй Лукашоўч (Менск)
канцыдат гістарычных науک,
дачнік кафедры гісторыі Беларускі
новага і наўежайшага часу БДУ

ВАЕННАЕ СТАНОВІШЧА Ў БЕЛАРУСІ Ў 1812 Г.¹

Прычыны ўвядзення ваеннага становішча. Напярэдадні вайны 1812 г. перад расейскім урадам паўсталі дзве складаныя задачы – правесці нарыхтоўку правіянту і фуражу для арміі і забяспечыць фінансаванне надзвычайных ваенных выдаткаў. Але незадавальняючы стан фінансаў ускладняў вырашэнне гэтых пытанняў.

Да пачатку красавіка 1812 г. праблема нарыхтоўкі правіянту і фуражу ў заходніх губернях стала першачарговая сярод клопатаў расейскага ўрада. Як адзначаў у гэты час упраўляючы Ваенным міністэрствам генерал-лейтэнант князь Аляксей Гарчакоў, “никогда продовольствие войск не было столь затруднительно и не требовало такой попечительности, как теперь”. Па яго словаҳ, з-за росту кошту правіянту і фуражу толькі на забеспячэнне арміі харчаваннем неабходна да 12 млн. руб., і яшчэ 13 млн. руб. — на “экстраардынарныя выдаткі” па дзвюх Заходніх арміях да 1 траўня. Усяго ваеннае ведамства неадкладна патрабавала 25 млн. руб., што па словаҳ міністра фінансаў Дэмітрыя Гур’ева, пераўзыходзіла ўсе магчымасці Казначэйства². У выніку, войскі не атрымлівалі неабходных сродкаў.

У пачатку красавіка 1812 г. гарадзенскі грамадзянскі губернатар Васіль Ланскі прадставіў у Камітэт міністраў запіску *О безнадежности продовольствия войск в Гродненской губернии обывательским провиантом и фуражом и о самовольном заборе оных*. У ёй паведамлялася, што ў суязі з няўродам 1811 г. маршалкі многіх паветаў з вялікай цяжкасцю могуць задаволіць патрэбы войскаў у правіянце і фуражы. Не малі сувалодаць з гэтай праблемай і ваенныя камісіянеры, таму палкі рабілі нарыхтоўку фу-

¹ У беларускай гістарыяграфіі праблема ваеннага становішча раней не ўзьдымалася. Асобныя аспекты ўрадавай палітыкі вясной – летам 1812 г. паспрабавала адлюстраваць ў сваім артыкуле Ю.Літвіноўская (*Унутраная палітыка ўрада Аляксандра I у Беларусі напярэдадні і ў час вайны 1812 года* // Беларускі гістарычны часопіс. 2003. № 5. С. 18–23). Але гэтая спроба аказалася не вельмі ўдалай. У артыкуле шмат памылак і скажэнняў.

² Журналы Комітета міністров. Царствование императора Александра I. 1802–1826 гг. (Далей – ЖКМ). Т. II. 1810–1812 гг. Санкт-Петербург, 1891. С. 378.

ражу ўласным і сіламі. Найчасцей мнялі месца дыслакацыі кавалерыйскія палкі, якія не паведамлялі пра гэта земскім судам. Уступіўшы ў паветы, яны гвалтоўна адбіралі ў жыхароў правіянт і фураж “без меры и весу” і замест грошаў выдавалі квітанцы, “какие им заблагорассудится”. У выніку, мясцовыя жыхары прыгніталіся і гублялі магчымасць выконваць свае павіннасці³. Як сведчыў губернатар, у многіх паветах Гарадзеншчыны не засталося аўса для сяўбы 1812 г. і сена для кармлення ўласнай жывёлы. Такім чынам, бескантрольнае самазабеспечэнне палкоў у месцах дыслакацыі абарочвалася голадам насельніцтва.

Крытычны стан з нарыхтоўкай правіянту і фуражу для арміі, выкліканы недахопам наяўных сродкаў, абмяркоўваўся на пасяджэнні Камітэта міністраў 10 красавіка 1812 г. У сваім дакладзе па гэтаму пытанню міністр фінансаў Дз.Гур'еў адзначыў, што на 1812 г. ваеннаму ведамству, разам з надзвычайнімі выдаткамі па Малдаўскай і Грузінскай арміях, выдзелена 153 млн руб.⁴ Да 6 красавіка ў распрараджэнне Ваеннага дэпартаменту адпусцілі 48 млн. 300 тыс. руб. асігнацыямі і 361 тыс. руб. срэбрам. Але ваеннае ведамства па-ранейшаму мела цяжкасці ў забеспечэнні арміі харчаваннем і штодзень патрабавала новых паступленняў грошовых сродкаў. Між тым Міністэрства фінансаў не ведала патрэбай арміі. Камітэт міністраў па прапанове Дз.Гур'ева даручыў князю А.Гарчакову зрабіць разлікі надзвычайніх ваенных выдаткаў⁵.

Акрамя таго, міністр фінансаў паведаміў пра істотны рост кошту срэбрных грошаў у Віленскай і сумежных з ёй губернях. За 100-рублёвую паперку давалі толькі 19 – 20 руб. срэбрам, а ў Рызе і таго менш. Прычыну непамернага павелічэння курса срэбрнага рубля міністр бачыў у асобных “злоумышленных намерениях”. У якасці доказу Дз.Гур'еў спасылаўся на то е, што кошт золата і срэбра, якія ўрад скупляў у Рызе для іх адпраўкі ў заходнія губерні, не змяншаўся, а ўзрастаў. Больш таго, звонкая манета нават не з’яўлялася ў звароце. На думку міністра, гэта даказвала “неблагонамеренные усилия к накоплению в пограничных местах золота и серебра, вероятно, потаенным образом”. Дз.Гур'еў прагназаваў змяншэнне запасаў золата і срэбра ў краіне, і далейша падзенне курса асігнацый. Таму ён прыпыніў адпраўку звонкай манеты на патрэбы арміі, каб захаваць яе на будучыні⁶. Каб зняць вастрынню проблемы з нарыхтоўкай правіянту і фуражу для Захадніх армій, міністр фінансаў пропанаваў перакласці забеспечэнне войскаў харчаваннем “на зямлю”.

³ ЖКМ. Т. II. С. 383–384, 441.

⁴ Без уліку надзвычайніх паступленняў для Захадніх армій.

⁵ ЖКМ. Т. II. С. 378.

⁶ ЖКМ. Т. II. С. 378–379.

Такім чынам, ён с падзяваўся зберагчы наяду ныя сродкі. Замест іх прапанавалася ўвесці аблігацыі, выпуск якіх Аляксандр I дазволіў 9 красавіка 1812 г.⁷ На думку Дз.Гур'ева, аблігацыі заменяюць вялікую масу асігнаций, якіх па прычыне вайсковых выдаткаў зашмат накапілася ў памежных губернях, і што вяло да іх абяцэнняў⁸.

Камітэт міністраў пагадзіўся з прапановай Дз.Гур'ева адносна пепракладкі харчовага і фуражнага забеспечэння арміі на памежныя губерні. Але Камітэт палічыў за лепшое выкананне гэтага рашэння ў скласці на галоўнакамандуючыхарміямі⁹.

Свае разважанні адносна рашэння Камітета міністраў у асобнай запісцы на імя Аляксандра I выказаў ваенны міністр¹⁰. Але Міхail Барклай дэ Толіне стаў чакаць адказу і прыступіў да абмеркавання пытання аб сродках забеспечэння арміі ўсім неабходным з губернскімі маршалкамі Віленскай, Гарадзенскай, Менскай губ. і Беластоцкай вобл. У выніку перагавору 12 красавіка 1812 г. бакі прыйшлі да пагаднення аб пастаўцы харчавання і фуражу (пл. ніжэй).

Заключэнне пагаднення з прадстаўнікамі мясцовай шляхты дало падставу расейскім уладам увесці 16 красавіка 1812 г. ваеннае становішча ў памежных губернях. З гэтага часу пастаўкі харчавання і фуражу ажыццяўляліся шляхам рэквізіцый, а насељніцтву замест грошаў выдаваліся квітанцы. І толькі 24 красавіка Аляксандр I дазволіў разлічвацца за фураж і харчаванне ў заходніх губернях аблігацыямі памерам ад 200 да 500 руб. Праз год яны павінны былі пагашацца асігнацыямі з выплатай 6% за кожныя 100 руб.¹¹ Такім чынам, прапановы міністра фінансаў уводзіліся ў дзеянне¹², але гэтыя мерапрыемствы спазніліся.

Механізм ваеннага становішча. Калі ўлады выявілі няздолнасць вырашыць праблему забеспечэння арміі харчаваннем і фуражом на дагаворна-падраднай аснове, расейскі ўрад звярнуўся да прымусовых мераў – рэквізіцій. І хоць рэквізіцыі былі санкцыяраваны губернскімі маршалкамі, дзе-

⁷ Гл.: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание I (Далей – ПСЗРИ – I.). Санкт-Петербург, 1830. Т. XXXII. № 25083.

⁸ ЖКМ. Т. II. С. 379.

⁹ Тамсама. Т. II. С. 379-380.

¹⁰ Тамсама. Т. II. С. 380, 407-408.

¹¹ Сборник Русского исторического общества (Далей – Сборник РИО). Санкт-Петербург, 1909. Т. 128. С. 399; Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ у Менску). Ф. 1537. Вол. 1. Адз. 1. Арк. 3-3 зв.

¹² У красавіку – траўні 1812 г. гэта рашэнне было даведзена да ўсіх губернскіх і павятовых установаў. – Гл.: НГАБ у Менску. Ф. 1537. Вол. 1. Адз. 1. Арк. 2 зв., 6.

¹³ У сучаснай літаратуры існуе шэраг трактоўкі гэтага паняцця. Гл. напр., Уніфікованный словарь терминов, применяемых в пограничных войсках / Авт.-сост. А.Р. Залесский, В.Г. Соболевский. Мин., 2003. С. 22; Советский энциклопедический словарь. Москва, 1985. С. 235.

ля “ваенных патрабаванняў” неабходна было ўвесці ў памежных губернях ваеннае (надзвычайнае) становішча¹³.

Паняцце ваеннаага становішча ўпершыню было сфармульявана ва Учреждении для управления Большой действующей армии, якое Аляксандр I зацвердзіў 27 студзеня 1812 г. У выпадку ўвядзення ваеннаага становішча ўладныя паўнамоцтвы ў месцах дыслакацыі арміі пераходзілі да галоўнакамандуючага (“главнокомандующий представляет лицо императора и обличается его властью”), а г.зн., што ён адказваў за забеспячэнне арміі ўсім неабходным. З гэтага часу загады галоўнакамандуючага выконваліся як у арміі, так і ўсімі чыноўнікамі памежных губерняў і абласцей, “яко высочайшие именные повеления”¹⁴. Такім чынам, Учреждение вызначала ўзаемаадносіны вышэйшага армейскага кіраўніцтва з памежнымі губернямі і агульныя функцыі ўладных асобаў ва ўмовах ваеннаага становішча.

Канкрэтныя зместу Учреждения адбылася 13 сакавіка 1812 г. у імянным указе Сенату *О правилах для управления Главнокомандующему действующей армии губерниями, в военном положении объявленными*¹⁵. Разам з указам было разасланы таксама Учреждение для управления Большой действующей армии. Ва ўказе адзначалася, што памежныя губерні і вобласці па найвышэйшаму загаду могуць быць абвешчаны на ваенным становішчы. У гэтым выпадку тэрыторыі пераходзілі пад кіраванне галоўнакамандуючага дзеючай арміі ў пытанняхунутранай бяспекі і выканання “войсковых патрабаванняў”. Начальнікі губерняў, абвешчаных на ваенным становішчы, абавязваліся выконваць яго загады “беспрекословно”. Пры гэтым галоўнакамандуючы не павінен быў умешвацца ў кіраванне губернямі па судовай і гаспадарчай частцы.

У выпадку атрымання “ваенных патрабаванняў” грамадзянскія губернатары дзейнічалі ў адпаведнасці з Учреждением¹⁶, г.зн. сумесна з маршалкамі, гарадскімі думамі і магістратамі і яны складалі “раскладки и уравнения”. Пры гэтым начальнікі губерняў неслі асабістую адказнасць за дакладнае і хуткае выкананне пра адпісання галоўнакамандуючага па справах паліцыі і дастаўлення “войсковых патрабаванняў”. Акрамя таго, галоўнакамандуючы атрымліваў права сваёй уладай адхіляць чыноўнікаў гарадскую і земскай паліцыі, а вінаватых аддаваць ваенному суду, які ствараўся і дзейнічалі паводле Учреждzenia. Пад юрысдыкцыю ваеннаага

¹⁴ ПСЗРИ – I. Т. XXXII. № 24975. С. 44-45.

¹⁵ Таксама. Т. XXXII. № 25035. С. 228-229.

¹⁶ Таксама. Т. XXXII. № 24975. Учреждение для управления Большой действующей армии. Ч. 3. Интенданцкое управление. Гл. 1. Отд. 6. Пар. 51. Ст. 2, 3, 4, 5; Гл. 2. Отд. 1. Пар. 59, 78, 89; Отд. 2. Пар. 106; Отд. 3. Пар. 112, 113, 114; Отд. 4. Пар. 124, 125, 129, 130.

суда, прыгаворы якога зацвярджаліся галоўнакамандуючым, падподаля ўсе жыхары, у т.л. ваенныя чыноўнікі, а таксама чыноўнікі гарадской і земскай паліцы¹⁷. Указ ад 13 сакавіка юрыдычна замацаваў паняцце ваеннага становішча.

Яго далейшае развіццё адбылося ў імянным указе ваеннаму міністру ад 16 сакавіка 1812 г. *О предоставлении власти, изображенной в Учреждении для управления Большой действующей армии тем только Главнокомандующим, кои будут в сем звании утверждены или вновь назначены*¹⁸. Паводле ўказу, усе асобы, якія не былі зацверджаны галоўнакамандуючымі, павінны былі скласці з сябе гэта званне. Мера іх улады надалей вызначалася асобнымі ўказамі. У гэтых дзень Аляксандр I прызначыў ваеннага міністра М. Барклая дэ Толі галоўнакамандуючым 1-й Заходняй арміі зацвердзіў князя Пятра Баграціёна і графа Міхаіла Кутузава галоўнакамандуючымі 2-й Заходняй і Дунайскай арміямі¹⁹. 31 сакавіка Сенат разаслаў грамадзянскім губернатарам указы аб ваенным становішчы, і аб прызначэнні галоўнакамандуючых²⁰. Такім чынам, у сакавіку 1812 г. былі выдацены ўсе неабходныя юрыдычныя акты, якія сталі падмуркам ваеннага становішча.

Урэшце, 16 красавіка 1812 г. паводле Учреждения для управления Большой действующей армии і ўказу ад 13 сакавіка 1812 г. у памежных губернях уводзілася ваеннае становішча. З гэтага часу Курляндская, Віленская, Менская, Гарадзенская, Кіеўская, Валынская і Падольская губ., а таксама Беластоцкая і Цярнопальская вобл. пераходзілі пад кірауніцтва галоўнакамандуючых арміямі. Яны былі падзелены на дзве ваенныя акругі. Курляндская, Віленская²¹, Менская²², Гарадзенская губ. і Беластоцкая вобл. належалі да 1-й акругі 1-й Заходняй арміі, а астатнія – да 2-й акругі 2-й Заходняй армії²³. Адначасова ўводзіліся абмежаванні на ўезд і выезд з Рәсейскай імперыі²⁴.

¹⁷ ПСЗРИ – І. Т. XXXII. № 25035. С. 229.

¹⁸ Тамсама. Т. XXXII. № 25041. С. 234.

¹⁹ НГАБ у Менску. Ф. 2001. Воп. 1. Адз. 21. Арк. 253. Па іншых дадзеных, 19 сакавіка. Гл.: Залесский К. Наполеоновские войны. 1799-1815: Биографический энциклопедический словарь. Москва., 2003. С. 225.

²⁰ НГАБ у Менску. Ф. 2001. Воп. 1. Адз. 21. Арк. 251-251 зв. Верагодна, што менавіта тады была ўведзена пасада часовага Менскага ваеннага губернатора.

²¹ Віленская губ. з 16 красавіка пераходзіла пад непасрэднае кіраванне галоўнакамандуючага. Гл.: Сборник РІО. Т. 128. С. 398–399; ЖКМ. II. С. 406.

²² Сборник РІО. Т. 128. С. 473.

²³ Віленский временник. Кн. V. Акты и документы архива виленского, ковенского и гродненского генерал-губернатского управления, относящиеся к истории 1812-1813 гг. Ч. 1. Переписка по военной части. Вильна, 1912. С. 47.

²⁴ ЖКМ. Т. II. С. 406.

“Беларускія” губерні (Віцебская і Магілёўская) у красавіку 1812 г. на ваеннае становішча не пераводзіліся, і іх кіраванне засталося на ранейшых умовах. І толькі з пачаткам вайны (12 чэрвеня) яны былі пераведзены на надзвычайнае становішча²⁵. З гэтага часу Віцебская губ. належала да 1-й акургі 1-й Заходняй арміі, а Магілёўская – да 2-й акургі 2-й Заходняй арміі²⁶.

Стварэнне Галоўнага камітэту ваенных павіннасцей і яго мясцовых установаў. 12 красавіка 1812 г. у Вільні паміж М.Барклаем дэ Толі і губернскімі маршалкамі Віленскай, Гарадзенскай, Менскай губ. і Беластоцкай вобл. было заключана пагадненне адносна забеспечэння войскаў харчаваннем і фуражом і выпрацаваны адпаведныя правілы. Правілы распаўсюджваліся на трох заходніх губерні і вобласць. На гэтых тэрыторыях ствараліся губернскія і павятовыя ўстановы для ваенных павіннасцяў.

Выпрацоўка ўмоваў раскладкі па губернях была даручана генерал-інтэнданту 1-й Заходняй арміі генерал-маёру Ягору Канкрану і грамадзянскім губернатарам. Агульнае кірауніцтва ўскладалася на літоўскага ваеннага губернатора генерала ад інфантэрыі Аляксандра Рымскага-Корсакава, якога прызначылі на гэту пасаду 17 красавіка²⁷. Менавіта на яго былі ўскладзены ўсе клопаты па забеспечэнню войскаў харчаваннем і фуражом.

Але наладзіць працу на пустым месцы было складана. Па-першае, у губернатараў часта з'яўляліся пытанні, за глумачэннем якіх яны звярталіся да генерал-інтэнданта арміі²⁸. 26 красавіка 1812 г. Я.Канкран разаслаў ім спецыяльную запіску²⁹. Па-другое, цяжкасці ўзнікалі пры стварэнні губернскіх і павятовых установаў і падборы кадраў. Кожны сябра такой установы прыносіў прысягу³⁰, таму многія памешчыкі адмаўляліся ад выканання “ганаровых” авабязкоз, спасылаючыся “на хваробу”³¹. Меў месца фактычны сабатаж дзеянасці новых структураў з боку мясцовых памешчыкаў.

Механізм забеспечэння расейскіх войскаў харчаваннем і фуражом быў наступны. Генерал-інтэндант 1-й Заходняй арміі прадстаўляў “ваеннае патрабаванне”, якое раскладвалася губернскімі ўстановамі паміж паветамі. Паветы былі распісаны за карпусамі. Ураўняльная раскладка праводзілася па колькасці душ кожнага павету “па апошній 6-й рэвізіі”³². За

²⁵ Тамсама. Т. II. С. 508-509.

²⁶ Польшча-Віцебская старина. Вітебск, 1916. Вып. 3. С. 244.

²⁷ Да 17 красавіка 1812 г. літоўскім ваенным губернатарам лічыўся галоўнакамандуючы Дунайскай арміі генерал М.Кутузав.

²⁸ НГАБ у Менску. Ф. 1537. Вол. 1. Ад.з. 1. Арк. 255-255 адв.

²⁹ Тамсама. Ад.з. 1. Арк. 254-254 адв., 256-256 адв.

³⁰ Гл.: НГАБ у Менску. Ф. 1537. Вол. 1. Ад.з. 1. Арк. 25.

³¹ Гл.: Тамсама. Ад.з. 1. Арк. 25, 29, 37, 53.

³² Наколькі цяжкім было выкананне рэвізій па 6-й рэвізіі сведчаць шматлікія просьбы памешчыкаў аб выключэнні “мёртвых” душ. – Гл.: НГАБ у Менску. Ф. 1537. Вол. 1.

рэквізіванне і фураж насељніцтву выдаваліся квітанцыі. Калі на жыхарах не было нядоіма, квітанцыі абменьваліся на аблігациі Дзяржайна казначэйства (2/3 сумы) і асігнацыі (1/3 сумы). У іншым выпадку запазычанасці ўраду памяншаліся на адпаведную суму. Усе сабраныя запасы перадаваліся ў правіянцкае ведамства³³.

22 красавіка 1812 г. ваенны міністр загадаў, каб з кожнага павету, як мага хутчэй, была сабрана і перададзена ў правіянцкае ведамства пэўная колькасць “муки, круп и других предметов продовольствия”³⁴. Хутчэй за ўсіх раскладку зрабілі ў Менскай губ. і Беластоцкай вобл. Горшай справа была ў Віленскай і Гарадзенскай губ. 27 красавіка ваенны міністр пісаў А.М.Рымскому-Корсакаву: “К великому однако ж сожалению я не вижу по Віленскай и Гродненскай губерниям даже приступу к делу. О сю пору идет одна бесплодная переписка, между тем как в других губерниях раскладка военных требований уже кончена”³⁵. Барклай дэ Толі заяўіў, што ён не прымае ніякіх разважанняў губернскіх маршалкаў і чакае толькі аднаго – дакладнага выканання загадаў. Ваенны міністр прасіў А.Рымскага-Корсакава “о побуждении” губернатараў і маршалкаў да хутчэйшай раскладкі “ваенних патрабаванняў” і актыўнай здачы ў правіянцкае ведамства харчавання “на правилах предписанных”. У адваротным выпадку ўсе разлікі па харчаванні арміі будуть парушаныя. Але віленскі грамадзянскі губернатар Аляксандар Лавінскі толькі 19 траўня паведаміў аб раскладцы ваенна-патрабавання на 8 паветаў сваёй губерні³⁶.

27 красавіка у мэтах часовага забеспечэння войскаў харчаваннем у распараджэнне генерал-інтэнданта 1-й Заходніяй арміі быў перададзены ўесь хлеб, назапашаны для продажу за мяжу. Для інвентарызацыі былі камандзіраваны земскія чыноўнікі ад губернскіх установаў, а таксама афіцэры ад 2-га, 3-га і 4-га карпусоў. Уладальнікам хлеба выдаваліся квітанцыі³⁷.

13 траўня Аляксандар І зацвердзіў распрацаваныя ваеннымі міністрами *Дополнительные распоряжения к правилам о военных требованиях, определенные взаимными соглашениями между главнокомандующим 1-ю Западною армией и губернскими маршалами дворянства*³⁸. Паводле іх у

³³ Гл.: НГАБ у Менску. Ф. 1537. Воп. 1. Адз. 1. Арк. 78. Больш падрабязна механізм рэквізіцый гл.: Віленскі временнік. Кн. В.Ч. 1. С. 88–94. Літвиноўская Ю. памылкова сцвярджае, што “казённыя палаты плацілі за правіант і фураж” (Літвиноўская Ю. Згад. тв. С. 20). На самой справе, квітанцыі нават не абменьваліся на аблігациі і асігнацыі, паколькі гэта працэдура займала доўгі час, і большасць з іх была прад’яўлена да аплаты пасля вайны. Гл.: НГАБ у Менску. Ф. 320. Воп. 1. Адз. 45.

³⁴ Віленскі временнік. Кн. В.Ч. 1. С. 47.

³⁵ Тамсама. Кн. В.Ч. 1. С. 48.

³⁶ Тамсама. Кн. В.Ч. 1. С. 50–51.

³⁷ Тамсама. Кн. В.Ч. 1. С. 48–49.

³⁸ Тамсама. Кн. В.Ч. 1. С. 88–94.

Вільні ствараўся Галоўны камітэт ваенных павіннасцяў (далей – ГКВП) як орган каардынацыі збору харчавання ў губернях, прыпісаных да 1-й Задній арміі. Камітэт складаўся з чатырох дэпутатаў ад дваранства, а яго старшынёй быў прызначаны А.Рымскі-Корсакаў. Для забеспячэння бесперайной працы стваралася канцылярыя Камітэту³⁹.

На ГКВП ускладаліся вялікія спадзяванні, таму М.Б.Барклай дэ Толі⁴⁰ і Я.Ф.Канкрын⁴¹ неаднаразова звярталіся да А.М.Рымскага-Корсакава спачатку з просьбамі паскорыць яго адкрыццё, а потым актывізаваць дзейнасць. Але ГКВП пачаў працу толькі 1 чэрвеня 1812 г. Падрыхтоўчыя мэрапрыемствы да яго адкрыцця занялі два тыдні⁴².

Асноўнымі пытаннямі ў дзейнасці ГКВП, акрамя забеспячэння збору правіянту і фуражу для войск, сталі паставкі віна і валоў, а таксама стварэнне рухомага армейскага магазіну. Аднак узімкі цяжкасці. Так, першую партію (“аддзяленне”) правіянту ў рамках “ваенных патрабаванняў” плавала выкананецца да 20 траўня. Запасы гэтай паставкі павінны былі заабезпечыць армію да 10 чэрвеня – часу выканання другога “аддзялення”. Але тэрміны паставак зрываліся. “Доныне успехи чрезвычайно малы, – вyzkazvaў 27 траўня М.Б.Барклай дэ Толі нездадавальненне літоўскому ваенному губернатару, – и я опасаюсь, что при дальнейшей медленности никакое благоразумие не вольно будет предупредить того недостатка, которым угрожается армия”. Ваенны міністр прымушаў А.Рымскага-Корсакава актывізаваць сваю дзейнасць, і здзеля гэтага дазваляў, калі патрэбна, ужываць “строжайшую военную экзекуцию”⁴³.

Але не паспелі памежныя губерні і вобласці выкананецца першую паставку правіянту і фуражу, як на іх былі ўскладзены новыя павіннасці. 21 траўня 1812 г. па загаду ваеннага міністра А.Рымскому-Корсакаву даручалася арганізаваць дадатковую паставку віна, буйной рагатай жывёлы і валоў “для салдацкіх вінных і мясных порцый”. Збор планавалася правесці па “ваенных патрабаваннях”, паколькі “приобретение покупкою… сопряжено со многими неудобствами”⁴⁴. Адначасова імператар загадаў сфармаваць рухомы армейскі правіянцкі магазін.

³⁹ Яна фармавалася шляхам адкамандзіроўкі служачых з губернскіх дваранскіх канцылярый.

⁴⁰ Віленскій временнік. Кн. V. Ч. 1. С. 49.

⁴¹ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 54.

⁴² Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 50.

⁴³ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 54.

⁴⁴ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 98.

⁴⁵ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 99–100.

⁴⁶ Курляндская губ. не падпрадкоўвалася ГКВП. Аб паставкы правіянту, коней і паганіх з яе ваенны міністр аддаў уласныя загады курляндскому грамадзянскому губернатару. Гл., тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 98, 95.

У адпаведнасці з *Расписанием военного требования волов и вина по губерниям, армиию занимаемых*⁴⁵, з Гарадзенскай, Віленскай, Менскай і Курляндской⁴⁶ губ. і Беластоцкай вобл. патрабавалася сабраць 5200 валоў⁴⁷ і 64 000 вёдраў віна. Пастаўка ажыццяўлялася ў межах “ваенных патрабаванняў” (Беластоцкая вобл., Менская і Курляндская губ.⁴⁸) ці звыш яго (са свабодных паветаў Гарадзенскай і Віленской губ.). Усе пастаўкі павінны былі рабіцца ў армію (3 850 валоў і 46 825 вёдраў) ці непасрэдна ў 6-ы (750 і 9 175) і 1-ы (600 і 7 500) карпусы.

Для выканання паставак Я.Канкыры 21 траўня выдаў *Правила, на основании коих взимаются вино и волы, для армии из пяти губерний, оной занимаемых*⁴⁹. Тады жбылі зацверджаные *Правила о учреждении подвижного магазейна чрез усиление положенного при армии парка обывательских подвод*⁵⁰, а 31 траўня – даклад *О травяном продовольствии*⁵¹.

Улічваючы, што ГКВП мог пачаць сваю дзеянасць не раней 1 чэрвеня 1812 г. (як паведамляў А.Рымскі-Корсакаў), ваенны міністр загадаў сабраць ў Вільнігубернскіхмаршалкаў і скласці з іх “экстренное присутствие” камітэту пад старшынствам літоўскага ваеннага губернатара. Яно павінна было зрабіць ураўняльную раскладку (па кожнай губерні асобна, і па ўсіх разам), і неадкладна распараадзіцца пра збор павозак, коней і паганятых⁵².

Але аператыўна выкананца гэты загад ваенны губернатар не мог. У Вільні не аказалася дадзеных пра колькасць душ у трох губерняхі вобласці па 6-й рэвізіі. А без іх немагчыма было зрабіць ураўняльную раскладку. Таму А.Рымскі-Корсакаў загадаў грамадзянскім губернатарам неадкладна накіраваць у Вільню губернскіх маршалкаў з падрабязнымі звесткамі пра колькасць душ⁵³. Але М. Барклай дэ Толі не стаў чакаць прыбыцця маршалкаў, і 25 мая загадаў А.Рымскаму-Корсакаву скласці раскладку самастойна⁵⁴. На працягу двухдзён літоўскіх губернатараў выканану раскладку (адпаведна колькасці душ у кожным павеце, але не падрабязную і не ўраўняльную) і разаслаў яе начальнікам трох губерняў і вобласці⁵⁵. Ён патрабаваў, каб павозкі і людзі былі сабраныя не пазней двух-трох дзён, а віно і валы – не пазней 10 чэрвеня 1812 г.

⁴⁷ 5 чэрвеня М.Барклай дэ Толі дазволіў ГКВП збіраць замест валоў кароў, “в назначеннем для быков весе и доброте”. Гл., тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 61-62.

⁴⁸ Акрамя Зельбургскага пав.

⁴⁹ Віленскій временнік. Кн. V. Ч. 1. С. 100–101.

⁵⁰ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 97-98; Гл.: “Исчисление вещей, нужных при каждой парковой повозке”, якое склаў Я.Канкыры. Гл., тамсама. С. 51-52.

⁵¹ Віленскій временнік. Кн. V. Ч. 1. С. 55-56.

⁵² Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 95.

⁵³ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 58-59.

⁵⁴ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 52.

⁵⁵ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 52-53.

Але больш за ўсё клопатаў А.Рымскаму-Корсакаву прынёс рухомы армейскі магазін. Да пачатку вайны 1812 г. расейская армія акрамя штатных вайсковых абозаў не мела перавозачных сродкаў. Гэта быў буйны пралік у падрыхтоўцы да вайны. Тоэ, што расейцы не да глядзелі за два гады, паспрабавалі нагнаць за тры тыдні.

Фарміраванне рухомага магазіна пры 1-й Заходняй арміі ажыццяўлялася на тых жа прынцыпах, што і пастаўка харчавання. “Я обдумывал разные способы к устройству оного, – пісаў ваенны міністр А.Рымскаму-Корсакаву. – Желание мое было обойтиться без пособия земли, войсками занимаемой. Но все бывшие в виду при соображениях по сему предмету меры оказались или недостаточны или неудовлетворительны настоящим надобностям. Единственным средством признано, наконец, поставку недостающего количества повозок, лошадей и погонщиков вложить на обязанность губерний, к первому военному округу приписанных”⁵⁶. Верагодна, на рашэнне М.Барклая дэ Толі паўплывала меркаванне галоўнакамандуючага 2-й Заходняй арміі. Князь П.Баграціён яшчэ 26 сакавіка 1812 г. інфармаваў міністра, што рухомыя армейскія магазіны можна сфармаваць “без больших расходов с поспешностью”. Ён паведамляў, што памешчыкі Падольскай і Валынскай губ., а таксама шляхта, што састаяла ў “посессорах, экономиях тому подобных хвзаниях”, утрымліваюць на сваіх стаянках значна больш коней, чым раней. З гэтага князь рабіў высьнову, што коні рыхтуюцца для перапраўкі ў Княства Варшаўскае, а таму іх неабходна канфіскаваць і выкарыстаць дзеля фармавання рухомых правіянцкіх магазінаў⁵⁷.

Згодна *Расписанию непременных парковых фур*⁵⁸ (плану па збору ўсяго неабходнага для магазіну) пастаўкі павінны былі рабіцца ў армію, і асона ў 1-ы і 6-ы карпусы. Усяго належала сабраць 3 800 парных калёсаў (руск. – телег) з конямі і людзьмі, і запасных – 950 чалавек, 447 коней і 237 калёсаў. З іх па 500 павозак прызначалася для 1-га і 6-га карпусоў і 2 800 – для арміі. Збор для арміі прызначаўся ў Свянцянцах, для 1-га і 6-га карпусоў – у месцах, якія назавуць камандзіры. На кожную павозку планавалася нагрузкіца па 3 чвэрціаўса (ці ячменя, ці 1/3 жытам – у лік “ваеных патрабаваній”)⁵⁹.

Нягледзячы на своечасовасць мераў, якія прымаў А.Рымскі-Корсакаў, ваенны міністр быў нездаволены працай ГКВП і яго старшыні. З чэрвеня М.Барклай дэ Толі абвінаваціў А.Рымскага-Корсакава ў бяздзейнасці. Стварэнне рухомага магазіну і пастаўка віна і валоў для расейскай арміі

⁵⁶ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 94-95.

⁵⁷ Отечественная война 1812 года. Материалы Военно-ученого архива Главного штаба (ВУА). Отд. I. Переписка русских правительственныех лиц и учреждений. Т. X. Подготовка к войне в 1812 г. (Март месяц). Санкт-Петербург, 1908. С. 219.

⁵⁸ Виленский временник. Кн. V. Ч. 1. С. 96.

⁵⁹ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 96.

зываліся. А сабліва незадавальняла галоўнакамандуючага невыкананне паставак харчавання і фуражу ў Віленскай губ. “Хотя к 20 мая надлежало поставить и отдать в провиантское ведомство или в полки столько предметов продовольствия, — пісаў міністр, — чтобы оними надежно войска обеспечены были с того времени до поступления остальных количеств, но все донесения показывают совсем тому противное, особенно по Виленской губернии”⁶⁰. Таму міністр не хаваў свайго гневу, калі пісаў: “Я наконец не потерплю далее бездействия комитета и самою необходимостью приведен буду на меры, сильнее заставить его исполнить долг свой”⁶¹. Барклай дэ Толі загадаў літоўскаму ваеннаму губернатару сабраць 4 чэрвеня 1812 г. сяброву камітета, каб выказаць ім сваё незадавальненне.

Літоўскія ваенны губернатар быў пакрыўджаны абвінавачваннем. У рапарце міністру А.Рымскі-Корсакаў тлумачыў, што камітэт працуе толькі чацвёрты дзень, і большасць мераў па арганізацыі рухомага магазіну і паставак харчавання і фуражу прынята менавіта ім, ваенным губернатарам. Тым больш, што пры выкананні загаду сустрэліся вялікія перашкоды⁶².

4 чэрвеня Барклай дэ Толі сустрэўся з членамі ГКВП, якія ўручылі яму запіску пра армейскі рухомы магазін. У ёй адзначаліся нязручнасці пры стварэнні магазіну з сялянскіх калёсаў, і перавагі пры фармаванні яго з вольнанаёмных павозак і коней. Такім чынам, шляхта спрабавала перакласіці страты на казн�у. Ваенны міністр адзначыў, што для яго няма розніцы, сялянскія ці вольнанаёмныя павозкі. Барклай дэ Толі нават пагаджайся замяніць сялянскія калёсы наёмнымі павозкамі па меры ўчаступлення. Але пры гэтым ён падкрэсліў, што “крестьянские ли или вольнонаёмные повозки и лошади войдут в состав армейского подвижного магазейна, казна не более заплатит за нихи не обязывает давать другого содержания, кроме того, что в предварительных правилах определено. Все прочие издержки остаются на обязанности дворянства”⁶³. Спадзяванні шляхты паменшыць свае выдаткі аказаліся дарэмнымі.

Але і пасля нарады ў ваеннага міністра засталося шмат невырашаных пытанняў. Між тым 12 чэрвеня 1812 г. началіся ваенныя дзеянні. Проблема паставак ускладнялася тым, што Заходняя арміі павінны былі адъехаць на ўсход, дзе запасы харчавання яшчэ не былі сабраныя. Таму перед ваеннымі ўладамі паўсталі дзве супрацьлеглыя задачы: з аднаго боку, трэба было хутчэй фармаваць новыя правіянцкія базы па Заходняй Дзвіне,

⁶⁰ Тамсама. Кн. В. Ч. 1. С. 57.

⁶¹ Тамсама. Кн. В. Ч. 1. С. 57-58.

⁶² Гл.: Тамсама. Кн. В. Ч. 1. С. 58-60.

⁶³ Віленский временник. Кн. В. Ч. 1. С. 60-61.

а з другога, знішчаць не вывезеныя запасы ў Гарадзенскай, Віленскай, Менскай губ. і Беластоцкай вобл.

Прапастаўленую войскам задачу сведчаць радкіз сакрэтнай перапісі П.Баграціёна з атаманам войска Данскага Мацвеем Платавым. “Я не щитаю нужным извиняться с вами нащот истребления запасов продовольствия, – гаварылася ў лісце ад 16 чэрвеня 1812 г., – ибо Ваше высокопревосходительство, как о сем, так и о уничтожении способов к транспортированию запасов, имеете, конечно повеление, и без сумнения, по тракту отступления вашего и вправо и влево, по возможности, воспользуетесь угнать и увезти с собою, а другое истребить”⁶⁴. Платаў так і рабіў. Напрыклад, у с. Чырвёнім былі пакінуты баркі з казённым харчаваннем. Атаман загадаў іх частковая разгрузіць: рачныя судны ён адправіў назад да Беліцы, а тое, што было выгружана на бераг, спаліў⁶⁵. Такім жа чынам дзеянічала і іншыя ар’егардныя часткі. Але з кожным днём гэтую задачу выконваць становілася ўсё цяжэй і цяжэй. З аднако боку, сваім і хуткім дзеяннямі перашкаджаў праціўнік, з другога, – беларускае насельніцтва⁶⁶.

А вось нарыхтоўка харчовых і фуражных запасаў у Віцебскай губ. у час вайны ператварылася ў сапраўднае рабаванне. Канцэнтрацыя ўсёй 1-й Заходніяй арміі ў Дрысенскім лагеры, а затым рух яе да Віцебска супрадавацца такім і рэквізіцыямі, якіх не ведала ні адна губерня Беларусі. Напрыклад, толькі Люцынскі пав. выставіў па “ваеннаму патрабаванню” 20 тыс. коней⁶⁷! У Дрысенскім пав. амаль усё насельніцтва было занята на перавозках і розных працах. Падводы з хлебнымі запасамі, якія накіроўваліся да арміі, перахопліваліся асобнымі вайсковымі часткамі на падыходах да яе. Часта падводы разам з конямі забіраліся ў насельніцтва. Так, напрыклад было ў Орши. “Дошло до моего сведения – гаварылася ў прадпісанні А.Рымскага-Корсакава маёру Падушкіну ад 2 ліпеня, – что некоторые нижние чины продают крестьянских и других лошадей, взятых войсками из Литвы”. Літоўскі ваенны губернатар загадваў, калі “таковое столь большое злоупотребление в Орше от кого делается, то брать такового подстражу, а лошадей отбирать”⁶⁸.

⁶⁴ 1812-1814: Секретная переписка генерала П.И.Багратиона. Личные письма генерала Н.Н.Раевского. Записки генерала М.С.Воронцова. Дневники офицеров Русской армии: Из собрания Государственного Исторического музея / Сост.: Ф.А.Петров и др. Москва, 1992. С. 33. Арфаграфія дакумента захаваная.

⁶⁵ 1812-1814: Секретная переписка генерала П.И.Багратиона. С. 34.

⁶⁶ Гл.: Сборник РІО. Т. 128. С. 284; Краснянский В.Г. Минский департамент Великого княжества Литовского. Санкт-Петербург, 1902. С. 6.

⁶⁷ Віленскій временнік. Кн. V. Ч. 1. С. 83.

⁶⁸ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 106.

У выніку такога гаспадарання расейскіх войскаў у канцы чэрвеня – пачатку ліпеня 1812 г. беларускае насельніцтва было ўжо на мяжы жыцця і смерці. Не дзіўна, што беларусы аказалі супраціў. Аб гэтым сведчыць, напр., кароткі загад А.Рымскага-Корсакава дрысенскаму павятоваму маршалку Рэдзіну ад 5 ліпеня аб арышце двух сляянаў памешчыка Храпавіцкага, якія забілі двух расейскіх салдат. “Заклепав в кандалы, – гаварылася ў ім, – отправить [их] при корпусе г. генерал-лейтенанта графа Вітгенштейна к главной армии”⁶⁹. Некаторыя расейскія салдаты ўласным жыццём заплацілі за рабаўніцтва.

Такім чынам, увядзенне ў красавіку 1812 г. ваеннага становішча на большай частцы землі Беларусі было выкліканы разладам фінансавай сістэмы Расейскай імперыі, жаданнем урада перакласці харчаванне арміі на насельніцтва памежных губерняў. Пры гэтым урад імкнуўся часткова стабілізаваць курс асігнацый за кошт захавання звонкай манеты ўнутры дзяржавы, выемкі абесцэненых асігнацый і абмену іхна 6% аблігацыі з гадавым тэрмінам пагашэння.

Стварэнне Галоўнага камітэта ваенных павіннасцей з’явілася кампрамісным рашэннем: з аднаго боку, яно дазволіла арганізацію планамерную паставку харчавання, фуражу і падводаў для патрэбай арміі, а з другога боку, абмежавала свавольства, рабаванне і гвалт, якія чынілі вайсковыя часткі ў губернях Беларусі ў часе самастойных фуражыровак. Тым не менш, стварэнне ГКВП, губернскіх і павятовых установаў не вырашала праблемаў у справе забеспячэння арміі ўсім неабходным, паколькі новыя структуры не спраўляліся з паставленымі задачамі. Тому ваеннае кіраўніцтва перайшло ад палітыкі “перніка” (заклікі да выканання абавязкаў, звароты да пачуцця патрыятызму), да палітыкі “бізуна” (пагрозы “употребіть военную силу”). Але адміністрацыйныя меры вялі толькі да росту незадавальнення сярод жыхароў памежных губерняў. Сваім дзеяннямі расейскія ўлады ўзмацнялі прафранцузскія настроі сярод беларускага насельніцтва.

Да пачатку ваенных дзеянняў расейскім уладам коштам жорсткай эксплуатацыі памежных губерняў удалося вырашыць праблему з запасамі харчавання і фуражу ў месцах дыслакацыі Заходніх армій. Але ні паставука павозак у рухомы магазін, ні валоў і віна ў поўнай ступені выкананыя не былі. Маруднасць у зборы рэквізіцый тлумачыцца, з аднаго боку, вялікай адлегласцю асобных паветаў ад месцаў збору, а з другога, – сабатажам з боку мясцовых памешчыкаў. У выніку, расейскія ўлады былі няздольныя эвакуіраваць усе харчовыя і фуражныя запасы. Паспешнасць адступлення, а таксама супрацьдзеянне з боку беларускага насельніцтва, не дазволілі расейскім уладам поўнасцю знішчыць гэтыя запасы, якія дасталіся праціўніку.

⁶⁹ Тамсама. Кн. V. Ч. 1. С. 106-107.

**Янка Траянк (Гародня),
кандидат культурологии,
дачант кафедры белорусской
культуры ГрДУ імя Янкі Купалы**

УЛАДЗІСЛАЎ ТАЛОЧКА: ШТРЫХІ ДА ПАРТРЭТУ БЕЛАРУСКАГА РЭЛІГІЙНАГА І КУЛЬТУРНАГА ДЗЕЯЧА

Над Беларуссю здаўна вітае пагроза знікнення з гісторычнай памяці шматлікіх імёнаў беларускіх дзеячоў, лёс якіх непарыўна звязаны з лёсам народу. Атрымліваецца нейкі “беларускі” парадокс: людзі, якія самаахвярна служылі абуджэнню гісторычнай памяці і нацыянальнай свядомасці, паступова адыходзяць у гісторычнае небыццё. Прычыну трэба шукаць у той незразумелай палітыцы ў адносінах як да самога народа, так і да лепшых яго абаронцаў, дзеячоў і носьбітаў беларускай нацыянальнай ідэі. Хоць, што тут незразумелага?! Той жа Уладзіслаў Талочка быў рымска-каталіцкім святаром, перакананым вернікам-католікам, шчырым прыхільнікам, абаронцам і ідэёлагам адраджэння царкоўнай уніі ў Беларусі. Гэтага было дастаткова, каб імя яго было выкраслене з гісторычнай памяці. Нядзўна, што, апрача энцыклапедычных артыкулаў, прачытаць што-коль вечы пра У.Талочку ў беларускім друку амаль немагчыма¹.

Нагадаем, што нарадзіўся Уладзіслаў 6 студзеня 1887 г. у сям’і службоўца Гарадзенскай губернскай управы Аляксандра і Марыі (з дому Астроўскіх). У Гародні на вуліцы Гараднічанская Талочкам належала ўласны дом. Бацька быў сынам Адама Талочкі і Паўліны (у дзявоцтве Саладух*). Уладзіслаў быў старэйшым сынам. Апрача яго былі яшчэ Браніслаў (нарадзіўся 4 кастрычніка 1888 г.) і Язэп (19 красавіка 1892 г.). Тэалагічную адукцыю атрымаў у Віленскай рымска-каталіцкай духоўнай семінарыі і каталіцкім універсітэце ў Інсбруку. Добра валодаў класічнымі і славянскімі

¹ Пра У.Талочку можна прачытаць: Ponarski Z. Władysław Tołoczko – ostatni obywatel Wielkiego Księstwa Litewskiego // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok, 1997. № 8. S. 81-89; Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя: Жыццяпісы. Мартыралогія, Успаміны / Аўтар-укладальнік Ю.Гарбінскі. Менск-Мюнхен, 1999; Рэлігія і царква на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 2002.

* Адсюль адзін з псеўданімаў унука – Адам Саладух.

мовамі, таксама літоўскай і нямецкай. Але сканцэнтруем увагу на ідэйных момантах жыцця і дзеяніасці У.Талочкі.

Для першага знаёмаства варта даць слова тым, хто яго добра ведаў.

Кс. Адам Станкевіч: “У 1916 г. наступіла абвешчаныне фельдмаршалка Гінденбурга, што беларуская мова павінна мець роўныя права з усімі іншымі ў краі мовамі. У tym-жа 1916 г. у лютым месяцы паўсталая беларуская газета “Гоман”<...> Супрацоўнічаў у ёй кс. Ул. Талочка, пішучы пераважна пад мянушкай Ад.С. (Адам Саладух) розныя артыкулы на тэмы беларускай культуры, гісторыі, рэлігіі. Агулам трэба тут сказаць, што ў гэтым часе, аб якім гутарка, кс. Ул. Талочка быў кірауніком і галавой і будзіцелем беларускага каталіцкага руху, як такога. Усё, што тады рабілася беларуское каталіцкае – гэта была яго справа. У Вільні беларусы-каталікі ў 1916 г. зрабілі першыя крокі, каб завесыць беларускую мову ў касыцеце і пры навуцы рэлігіі ў школе. Адміністратару Віленскай Дыяцэзіі была пададзена просьба з чысьленымі просьбамі, каб хоць у адным з віленскіх касыцёлаў дадатковыя модлы, казаньні, катэхізацыя і споведзі адбываліся пабеларуску, ды каб быў назначаны ксёндз-беларус, каторы-б вучыў беларускіх дзяцей рэлігіі ў школах пабеларуску <...> Вось жа стараныні і пачынаныні ў гэтай справе – мусім дадаць – належылі да кс. Ул. Талочки”².

Уладзіслаў Талочка пра сябе: “Дастойныя Панове! Няма нікай споркі, што ад пачатку съвету ў людзей заўсёды ў вялікай пашане былі: маці, вучыцель, апякун, гэта значыць людзі, каторыя спагадаюць малому і слабому дзіцяці, пасабляюць яму вырасыці, здабыць сабе навукі і стацца праўдзівым чалавекам і добрым сынам свайго народу. З другога боку ўсе ведаем, што можа няма вялікай крыўуды, грэху, як забойства, душагубства, пакрыўданье малых. З гэтых ужо некалькіх слову ясна, где мой ідэал, як каталіцкага ксяндза, звязанага паходжаньнем з беларускім народам. Вось мой ідэал – быць з гэтым народам. Для мяне гэта логічны абавязак, а не якась реч густу, сымпатыі. Я зусім не хачу пытасць сябе, ці мне гэта падабаецца, ці карысна, ці цяжкая работа, ці лёгкія варункі, ці вочы мае тут бачаць якую карысць. Тут маё месца, тут павінен сваю руку прылажыць я да работы. З матарыяльнага пункту беларуская справа мала карысны інтэрэс. Тым болей яна дараагая для мяне. Беларускаму народу за яго вернасць Касыцёлу, запячатаную крывёю яго сыноў, народу, жыцьцё каторага дагэтуль было такое сумнае, сапраўды належыцца з боку каталіцкіх ксяндзоў вялікшая апека, як тая, якую мы бачым да апошніх дзён...”³

Гэта было сказана падчас прамовы на беларускай канферэнцыі 25–27 студзеня 1918 г. Зразумела, што на працягу ўсяго перыяду 1918–1921 гг. беларускі святар займаў вельмі актыўную пазіцыю культурнага і грамадс-

² Stankiewicz Ad. Biełaruskich chrystyjanskich ruch: historyczny narys. Vilnia. 1939, S. 88-89.

³ Тамсама. S. 91-92.

кага дзеяча ў адпаведных афіцыйных структурах: адзін з арганізатораў і сяброў Камітэту дапамогі ахвярам вайны, сябра арганізацыі Камітэту склікання Беларускай канферэнцыі ў Вільні, сябра Цэнтральнай Беларускай Рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны, сябра Беларускай Вярхоўнай нацыянальнай Рады ў Вільні, сябра Летувіскай Дзяржаўнай Тарыбы. Акты ўна дзеянічай У.Талочки і ў іншых сферах культурна-грамадскага жыцця.

Кс. Адам Станкевіч: “Увосені ўрэшце таго-ж 1917 г. у Вільні паўстала новае беларускае таварыства, паставіўшае сабе за мэту помоч прадусім дзесяцям. Т-ва гэтае звалася “Золак” <...> Ідэёвым кіраўніком быў кс. Ул. Талочка, які пры адкрыцці “Золаку” свяціў памяшканыне і пабеларуску прамаўляў <...> На інтэнцыі канферэнцыі 26.1. (1918) адбылася імша ў катэдральнай капліцы сьв. Казіміра, якую адправіў кс. Ул. Талочка і на якой пяяў беларускія рэлігійныя песні дзіцячы хор з прытулку “Золак” <...> У часе, калі пачыналася канферэнцыя, 25.01. таго-ж 1918 г., заснавалася ў Вільні Бел. Навуковае Т-ва, у склад якога ўвайшло пераважна тыя-ж каталікі, што і ў іншых былі бел. арганізацыях, а сярод іх неадлучны кс. Талочка <...> 2.05.18 першы раз бачым Беларусаў каталікоў афіцыйна бяручых удзел у працэсі на Божае Цела ў Вільні. Беларусы каталікі на гэтай працэсі несылі свой сцяг з беларускім надпісамі з абодвух бакоў, а хор “Золак” пяяў беларускія рэлігійныя песні. І ў гэтым рука кс. Талочкі <...> У tym-же 1918 г. 24.08. паўстает так-же яшчэ адна бел. арганізацыя “Сувязь Культурна-нацыянальнага Адраджэння Беларускага Народу”, у якім галоўную іграючу роль Беларусы каталікі, а прадусім той-же кс. Талочка”⁴.

Уладзіслаў Талочка: “<...> Усе народы перажываюць цяпер цяжкую хвіліну, аднак самая страшэнная хвіліна для народа Беларускага: яму глядзіць у очы съмерць пэўная, калі ён ня ўстане да жыцця, калі не абудзіцца. Вось чаму съведамыя Беларусы і ксяндзы Беларусы ў Віленскай дыяцэзіі, як сыны народу, звязраюць свой голас сыноўскі да Вашай Пастарскай Міласыці, просічы апекі і помачы для ўсіх рэлігійных, культурных і нацыянальных патрэб Беларусаў <...>”⁵.

Іншыя пра У.Талочку: “Найвыдатнейшымі беларускімі дзеячамі ў гэту пару ў Вільні былі браты Луцкевічы, Вацлаў Ластоўскі, др. інж. Вацлаў Іваноўскі, кс. Ул. Талочка і Янка Станкевіч”⁶.

Уладзіслаў Талочка пра сябе: “У наступныя гады стаяў на абочыне, чыннага ўдзелу ў беларускім руху ня браў. Ня будучы ў цэлым палітыкам,

⁴ Тамсама. С. 91-94 (Гэтыя думкі выказаныя У.Талочкам у прывітальнym слове з нагоды ўрачыстасці ў гонар новага Віленскага біскупа а. Юры Матулевіча (1918)).

⁵ Тамсама. С. 96.

⁶ Найдзюк Я. Касяк І. Беларусь учора і сёньня. Менск, 1993. С. 150.

зайсёды цікавіўся дзеямі палітычных ідэяў, а ў большасці лёсам беларускай ідэі ў нас. Дзеля гэтага часам хапаўся за пяро, каб абараніць беларускі люд перад прагавітасцю ворагаў, якія хацелі пазбавіць яго месца пад сонцем. Ба! Нават самога імя (Белапольска!)”⁷.

Такія ноткі самаабароны з'явіліся з нагоды абвінавачвання У.Талочкі “радыкальнымі беларусамі” (святары Язэп Рэшаць, Віктар Шутовіч, Адам Станкевіч, Вінцэнт Гадлеўскі) у “лібералізме”, нібыта пасіённасці ў барацьбе за беларусізацыю каталіцкага касцёла ў Беларусі ў міжваенны час, а таксама ў “не зусім правільнym” разуменні беларускага шляху як шляху між Усходам і Захадам. У.Талочка быў перакананым “заходнікам”. Заходнюю культуру ён атаясамліваў з культурай каталіцкай, у чым бачыў не толькі перспектывы паглыблення веры і засцярогі перад матэрыялізмам, але і магчымасць дэмакратызацыі грамадства.

У 1920 г. У.Талочка звярнуўся да прадстаўніка Літвы пры Апостальскай стаўліцы Юры Нар’яўскага з просьбай улічваць у касцельным жыцці патрэбы беларусаў. У 1921 г. ад імя беларусаў ён даслаў ліст арцыбіскупу Пражскаму і сенатару А.Стояну з адпаведнай просьбай перад папам рымскім. У 1923 – 1924 г. ён вёў актыўную карэспандэнцыю з Інстытутам Усходняй Еўропы з мэтаю папулярызацыі і пропаганды беларускі ў свеце. Варта прывесці зайўлагу а. Аляксандра Надсана (з прыватнай гутаркі): “Ай-цец Уладзіслаў Талочка перапісваўся з усім светам”.

Іншыя пра У.Талочку: “Кс. Ул. Талочка быў чалавекам глыбокай эўрапейскай культуры і, працуючы амаль цэлае жыццё пяром, пакінуў па сабе духовую спадчыну пранікнутую наскрэз дзіўным павевам гуманнасці і маральнае чысьціні<...>Энцыклапедычная веда давала нябожчыку магчымасць выкарыстаць для сваёй працы эўрапейскія навукова-даследныя часопісы, у якіхаго працам заісёды знаходзілася гас্তыннае прыймо”⁸.

Сёння застаецца не даследаванай не толькі эпістолярная, але і навуковая спадчына У.Талочки. Між тым цяжка знайсці ту юную проблему, якую не закранаў гэты святар. Яго публіцыстычныя і навуковыя артыкулы можна было сустрэць амаль што ва ўсіх віленскіх выданнях да 1921 г., а пасля – у тых, што выходзілі ў II Рэчы Паспалітай. Гэта – “Biełarus”, “Homan”, “Krynicা”, “Беларускае жыццё”, “Наша Думка”, “Гадавік Беларускага навуковага таварыства”, “Калосы”, “Dwutygodnik Diecezji Wileńskiej”, “Przegląd Wileński”, “Przegląd Powiatowy”, “Słowo”, “Kurjer Wileński”, “Przegląd Katolicki”, “Orient” (Кракаў), “Draugija” (Коўна), “Vadovas” (Сейны), “Богословіе” (Львів), “Душпастырь” (Ужгород), “Запискі чина с. в. Васілія Великага (ЧСВВ)” (Жоўква), “Нова зоря” (Львів),

⁷ Sołodych A. Pro doma sua // Przegląd Wileński. 1923, 11 каstryчніка.

⁸ Дубовіч А. Ул. Талочка (1887-1942) // Беларускі голас. 1942. № 39.

”Католический Вестник” (Харбін) і іншыя. Толькі ў “Analecta OSBM” (Ordinis S. Basilii Magni, Рым) было змешчана на 20 артыкулаў і рэцэнзія ў У.Талочкі⁹. У газеце ”Przegląd Wilieński” (за 1920-30 г.) амаль што ў кожным нумары было некалькі яго публікацый (артыкулы, рэцэнзіі, паведамленні). Пісаў пад сваім прозвішчам і падрознымі псеўданімамі і крыптонімамі, сярод іх: Adam Saładuch (Адам Саладух, Ad.S.), Dryhwicz, P.Kantryba (Пётр Канtryба), Archiwista, Aktivus, Observator (O.), Erka, as, Gardiner, Spektator, Drygwicz (Дрыгвіч), Gvarneri, Wat і іншыя.

Ён яскрава праявіў сябе ён як таленавіты публіцыст. У Талочку хвалявала сучаснае становішча беларускага народу, яго культурныя і палітычныя патрабаванні, пра што сведчаць артыкулы: ”Katolicki Kaścol u żyćci i adradzeńi narodau” (“Bielarskaja Krynica”. 1919. 24 жніўня), ”Bielaruskija biskupy” (“Bielarskaja Krynica”. 1919. 25 снежня; 1920. 1 студзеня), ”W imie realizmu politycznego” (“Przegląd Wilieński. 1923.28 каstryчніка), ”Problema Białorusi Zachodniej”, ”Ws chód czy Zachód”, ”Na rubieży Wschodu i Zachodu” на старонках ”Przegląda Wileńskiego” (1923. № 6,7,21) і іншыя публікацыі.

Вартая ўвагі палеміка між Obserwatorom (У.Талочкам) і Operariusam на старонках ”Przegląda Wilenskiego” вакол ідэалогіі, дзейнасці і перспектываў беларускага каталіцкага клеру. Так Obserwator завастрыў праблему аб патрэбе распрацоўкі беларускай каталіцкай ідэалогіі і яе праграмы, без чаго немагчыма стварыць тып католіка-беларуса і беларускага каталіцкага каплана¹⁰. На што Operarius адказаў, што беларуская каталіцкая ідэалогія выцякае з ідэалогіі агульнахрысціянской, каталіцкай, якая не можа быць апрацавана пад ідэалогію пэўнага народу <...>, а беларуская ідэалогія, сфармаваная паводле прынцыпаў палітычнай і культурнай незалежнасці Беларусі і з'яўляецца агульной для тых, хто імкненца да гэтай незалежнасці¹¹. Абодвамеркаванні маюць рацыю, як у тэарэтычным (Operarius), так іпрактычным (Obserwator) плане. У.Талочка, прытрымліваўся больш памяркоўнага, кансерватыўнага погляду, лічыў, што дзейнасць А.Станкевіча, В.Гадлеўскага, Я.Рэшца і па беларусізацыі рэлігійнага жыцця з'яўляецца паспешлівай, заўшне нацыянальнай і можа нават прывесці да адваротных вынікаў: народ, які не сфармаваны ў нацыю, не зразумеет такой дзейнасці. Большувагі, згодна Талочку, павінна надавацца (праз шырокую культурна-асветніцкую працу) хрысціянска-каталіцкаму падмурку, а не нацыянальнаму. Шмат надзеяў ён ускладаў на аб'яднанне Беларусі і Літвы ў 1919 – 1920 г. Крайне

⁹ Гарошка Л. Айцец Уладзыслаў Талочко // Божым шляхам. 1955. № 66-67.

¹⁰ Obserwator. Zadani ideologii kleru bieloruskiego // Przegląd Wileński. 1924. № 21; 1925. № 1.

¹¹ Operarius. O zadańi Katolickiego Kleru bieloruskiego // Przegląd Wileński. 1925. 7 студз.; Przegląd Wileński. 1925. 14 студз.

непрыхильна адносіцца да паланізацыйнай палітыкі праз касцёл, вёў бескам-прамісную барацьбу супраць асіміляцыі беларускага народу.

Калібліжэй знаёмішся з карэспандэнцыяй У.Талочкі, бачыш чалавека, які ведаў месца кожнай з'явы, рэчы і прадмету. Такія людзі рэдка памыляюцца. Ён быў не толькі абаронцам прауды, але і эталонам сумленнасці. Ягоныя крытычныя рацыяналізм і прыродны інгелект насцярожваў касцельныя ўлады і палохаў свецкія. У адным з лістоў беларускі каталіцкі святар Язэп Германовіч (літаратурны псеўданім “Вінцук Адважны”) назваў святароў А.Станкевіча і У.Талочку “нашымі дужоўнымі лідэрамі” і меў рацыю.

Няздарма віленскі ваявода выдаў загад ад 15 снежня 1938 г. аб высяленні аднаго і другога з Вільні без ніякай матываціі. Па-рознаму адгукнуўся на гэтую падзею віленскі друк, асабліва, у дачыненні да У.Талочкі. Вядомы беларускі дзеяч і святар Вінцэнт Гадлеўскі ў сваёй газете даў кароткую анататыю: “У прэсавым паведамленні кс. Ул.Талочка быў зацічаны да беларускіх дзеячоў. Аднак ужо на другі дзень польская віленская прэса (“Kurjer Wileński”) адзначыла, што зацічанне кс. У.Талочкі да беларускіх дзеячоў беспадстаўна, бо кс. У.Талочка не прымаяў нікага ўдзелу ў палітычным жыцці наагул і ў беларускім у асобнасці, дык паводле “Kurjera Wileńskiego” прычыны высялення кс. У.Талочкі няясныя. Другая польская газета “Słowa” зъмісьціла салідную абарону кс. У.Талочку, аднак без рэзультату. Кс. У.Талочка выехаў у Беласток”¹².

З прамовы кс. А.Станкевіча над магілай кс. У.Талочкі: “<...> Але ж народ у нашым краі трох моваў, дык куды ж заклікаў сябе кс. Уладзіслаў? Даўжэйшы час да усіх трох – да мовы польскай, літоўскай і беларускай, хоць увесь час працаваў найбольш на ніве беларускай і для беларускага народу. Напаследак прыйшоў час, калі кс. Уладзіслаў выразна самаазнаўся, як беларус. Булычы крайнім індывідуалістым з натуры кс. Уладзіслаў ня мог актыўна працаваць без індывідуальнасці нацыянальнай. Разуменне гэтай жа нацыянальнасці было ў яго не зусім сучаснае. Тут ён быў падобным да Тад.Урублеўскага і да Людвіка Абрамовіча. Ён апошні з эпігонаў прадстаўнікоў іхняй думкі. Прадсамым скананьнем нейкім таемным рэфлексам бліснула ў яго душы ідэя краёвага нацыянальнага трывадзінства: трацічы прытомнасць, яшчэ нешта талкаваў сабе пабеларуску, папольску, палітоўску. Съмерція сваёй кс. Уладзіслаў закончыў старую эпоху зямель былога Вялікага Княства Літоўскага і яго народаў”¹³.

Памёр 13 лістапада 1942 г. Пахаваны на могілках Роса ў Вільні.

У.Талочка пакінуў багатую навуковую спадчыну як тэолаг, як даследчык гісторыі, у першую чаргу, як гісторык Каталіцкай Царквы абодвух

¹² Высяленне з Вільні // Беларускі Фронт. 1939, 1 студз.

¹³ Цэнтральная бібліятэка АН РБ. Ф.4, воп. 1, ад.з. 129.

абрадаў у Беларусі, Літве, Украіне і Польшчы. Не менш хвалявала яго гісторыя і культура Беларусі. Згадаем толькі некаторыя публікацыі:

- у часопісе “Dwutygodnik Diecezji Wileńskiej”: “Krótki zarys dziejów Towarzystwa Jezusowego na Litwie w w. XVI” (1912, R.3), “Brzostowica Wielka” (1912, R. 3.), “Beneficium wołkowskie a rok 1812. Studium kulturalno-historyczne” (1912, R. 3; 1913, R. 4), “Wiadomość historyczna o Kościele Zelwiańskim” (1913, R.4), “Wiadomość historyczna o Kościele Kuznickim” (1914, R.5), “Wiadomość historyczna o Farze wołkowskiej” (1914, R.5), “Brygidki grodzieńskie. Studium historyczno-kulturalne” (1914. R.5); гістарычна-краязнаўчыя артыкулы: “Grodn” (1913. R.4, 1914. R.5), “Wołkowski”, “Repla, Roś, Krzemienica”, “Nowy Dwór” (1913. R.4), “Zabłudau” (1914. R.5);
- у часопісе “Богословія” (Львів-Leopolis): “Лист св. свіщмч. Йосафата”, ”Участь князів Радивілів в Берестейській Унії” (1924, Т. II, Кн. 1-4), “Що сталося з еписк. хрестом митрополита Булгака” (1925, Т. III, Кн. 1-4), “Митрополіт Шептицький і уніоністичні змагання на Білій Русі” (1926, Т. IV).
- у часопісі “Запискі Чина святога Васілія Великого (ЧСВВ, Жовква): “Причинки до історії СС Василіянок на Літві й Білорусі” (1925. Т. 1, Вып. 2-3), “Уніацкі могілы на віленскіх кладбіщах” (1926. Т. 2), “Пра юбілей у греко-католіцкай Церкви на Літві і Білій Русі” (1926. Т. 2), “Остатні василіянін із Літві” (1933-1935, Т. 6), Рэц.: A.Boudodu. Stolica Święta a Rosja. Kraków, 1928-1930. (1928-1930. Т. 3), Рэц.: J.Tuszowski: O. Marian Morawski T. J. (18-15-1901). Kraków, 1932. (1933. Т. 6), Рэц.: K.Kantak. Bernardyni polscy. Т. 1-2. Lwów, 1933. (1933-1935. Т. 6), Рэц.: C.Bogdalski. Bernardyni w Polsce. Т. 1-3. Kraków, 1933. (1933-1935. Т. 6), Рэц.: M.Sopocko. Mikołaj Łęczycki o wychowaniu duchownym. Wilno, 1935. (1933-1935. Т. 6), Рэц.: W.Meyszowicz. Dobra kościenne jako przedmiot uprawnień. Wilno, 1935.(1933-1935, Т. 6), Рэц.: Lietuviškoji Enciklopedija. Т. 1-4. Kaunas, 1933-1935. (1933-1935, Т. 6).
- у часопісе “Калосье” (Вільня): “Да справы веравызнаныя Францыска Скарыны (з нагоды працы кс. Др.К.Кантака ”Biernardy ni Polscy”. Lwów, 1933)” (1935. Кн. 3), “Да справы нацыянальнасці прафесара М.Баброўскага” (1935. Кн. 4), “Новае з беларускай мовы ў XIX стаг. у Каталіцкім Касцёле” (1936. Кн. 3), “Зацемкі аб повесьці Вінцку Адважнага” (1936. Кн. 2), “З досьледаў аб паходжанні і аб гэрбе Скарынаў” (1936. Кн. 4);
- у газэце ”Biełarus kaje žyćio”: ”Z minułych polsko-białoruskich adnossin” (1919. 28 žniunia), ”Chto byu Konstant Kalinouski (Pawodle J.Gejsztara)” (1919. 4 weraśnia).